

Ўзбекистон: Пахтачилик режаси АМЭИТБ

Техник бўлмаган хулоса

16 декабр 2020

Mott MacDonald
71 Sadovnicheskaya
Embankment
Moscow 115035
Russia

T +7 (495) 981 5665
mottmac.com

Ўзбекистон: Пахтачилик режаси АМЭИТБ

Техник бўлмаган хулоса

16 декабр 2020

Нашр ва қайта кўриб чиқиш ёзуви

Қайта кўриб чиқиш	Сана	Асосчи	Текширувчи	Маъқулловчи	Тавсиф
A	03.04.20	С. Гончаров Е. Мокринская А. Строкина	Т. Стрезер Л.Мортон	М. Мелинте	ТБХ лойиҳаси – биринчи қайта кўриб чиқиш
B	03.09.20	А. Строкина	Т. Стрезер	М. Мелинте	Яқуний ТБХ
C	16.12.20	А. Строкина	Т. Стрезер	М. Мелинте	Яқуний ТБХ ошқор қилиш учун

Хужжат маълумотлари: 42484 | 05 | C

Ахборот синфи Стандарт

Хужжат маълумотномаси

Ушбу хужжат уни буюртма қилган томон учун ва фақат юқорида келтирилган лойиҳа билан боғлиқ бўлган аниқ мақсадлар учун фойдаланилади. Бошқа томонларнинг ушбу маълумотларга таяниши ва фойдаланиши мумкин эмас.

Биз ушбу хужжатнинг лойиҳага алоқадор бўлмаган томонларнинг бошқа мақсадларда фойдаланиши ёки бизга тақдим этилган маълумотлардаги хато ва камчиликларга ва шу сабабли юзага келадиган муаммолар учун жавобгар бўлмаймиз.

Ушбу хужжатда махфий маълумотлар ва мулкый интеллектуаллик мавжуд. Бизнинг ва уни буюртма қилган томоннинг розилигисиз бошқа томонларга кўрсатилиши ман этилади.

Қисқартмалар рўйхати

Қисқартмалар	Тавсифлар
ACs	– Таъсир қилинган жамоалар (ТҚЖ)
BAT	– Энг яхши мавжуд техникалар (ЭЯМТ)
BCI	– Яхши пахта ташаббуси (ЯПТ)
CLO	– Жамият билан алоқа қилиш бўйича мутахассис (ЖБАҚМ)
Company	– ХК «Индорама Агро» МЧЖ
CTMP	– Қурилиш ҳаракатини бошқариш режаси (ҚҲБР)
GoU	– Ўзбекистон ҳукумати (ЎХ)
EBRD	– Европа Тикланиш ва тараққиёт банки (ЕТТБ)
EHS	– Атроф-муҳит, соғлиқ ва хавфсизлик (АМСХ)
ESIA	– Атроф-муҳит экологик ва ижтимоий таъсирни баҳолаш (АМЭИТБ)
ESMP	– Атроф-муҳит ва ижтимоий бошқарув режаси (АМИБР)
EU	– Европа Иттифоқи (ЕИ)
Ha	– Гектар (га)
HR	– Инсон ресурслари (ИР)
IFC	– Халқаро молиявий корпоратсия (ХМК)
ILO	– Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ)
International Lenders	– Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва Халқаро молиявий корпорация (ЕТТБ ва ХМК)
LLA	– Ерни ижарага бериш шартномаси (ЕИБШ)
LRP	– Тирикчиликни тиклаш режаси (ТТР)
NGOs	– Нодавлат ташкилотлари (НТ)
NTS	– Техник бўлмаган хулоса (ТБХ)
PPE	– Шахсий ҳимоя воситалари (ШҲВ)
Project	– Ўзбекистонда пахта этиштириш лойиҳаси (ЎПЭЛ)
PTL	– Электр узатиш линияси (ЭУЛ)
PU	– Ишлаб чиқарувчи бирликлар (ИЧБ)
RPF	– Кўчириш сиёсати лойиҳаси (КСЛ)
SEP	– Ҳиссадорларни жалб қилиш режаси (ҲЖҚР)
Sponsor	– Indorama Corporation Pte. МЧЖ
TMP	– Катновни бошқариш режаси (КБР)
Zol	– Таъсир ҳудуди (ТХ)

Мундарижа

Қисқартмалар рўйхати

vi

1	Лойиҳанинг асоси ва тавсифи	1
1.1	Лойиҳа нима ҳақида?	1
1.2	Лойиҳа қаерда жойлашган?	2
1.3	Лойиҳага ер қандай ажратилди?	3
1.4	Лойиҳанинг фермерлик модели	4
1.5	Лойиҳанинг асосий таркибий қисмлари нима?	4
1.6	Тегишли қурилмалар борми?	5
1.7	Лойиҳа нима учун керак?	5
1.8	Қандай алтернативлар кўриб чиқилди?	6
1.9	Лойиҳани ким молиялаштиради?	6
2	Лойиҳанинг ижтимоий таъсири	7
2.1	Ерни қуриш, тайёрлаш ва қуриш босқичи	7
2.1.1	Ердан фойдаланишдаги ўзгаришлар ва иқтисодий кўчиш.	7
2.1.2	Қурилиш вақтида вақтинча иш билан таъминлаш	8
2.2	Операцион даври	9
2.2.1	Операцион ишга йўллаш.	9
2.2.2	Фаолият пайтида турмуш шароитини ўзгартириш	10
2.2.3	Лойиҳани этказиб бериш тармоғида меҳнат шароитларини яхшилаш	12
2.2.4	Тренинг, малака ошириш ва ноу-хау билан алмашиш	12
2.2.5	Маҳаллийлаштирилган иқтисодий ривожланиш	13
2.2.6	Маҳаллийлаштирилган безовталик.	14
2.3	Тугатиш ва ёпиш даври.	14
2.3.1	Қисқартириш	14
2.3.2	Шартли фермер хўжалигини тугатиш	15
2.3.3	Бўш жойлар ва фойдаланилмаётган ерлар	15
2.4	Лойиҳанинг мумкин бўлган хатарлари	15
2.5	Жамланма ижтимоий таъсирлар	16
3	Лойиҳанинг атроф-муҳитга таъсири	17
3.1	Ҳавонинг сифати	17
3.1.1	Ерларни тайёрлаш, тайёрлаш ва қуриш / фойдаланишга топшириш босқичи	17
3.1.2	Фойдаланиш даври	17
3.1.3	Ишни яқунлаш босқичи	18
3.2	Ер ва тупроқ шароити	18
3.2.1	Ерларни ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва қуриш босқичи	18
3.2.2	Фойдаланиш даври	18
3.3	Сув манбалари ва сув сифати	19

3.3.1	Ерни ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва қуриш босқичи	19
3.3.2	Фойдаланиш даври	20
3.3.3	Ишни тугатиш босқичи	22
3.4	Экология ва биохилма-хиллик	22
3.5	Материаллар ва чиқиндиларни бошқариш	23
3.5.1	Ерларни тайёрлаш ва қуриш босқичи	23
3.5.2	Операцион даври	24
3.5.3	Ишни якунлаш босқичи	24
3.6	Йўл ва транспорт	25
3.7	Шовқин ва тебраниш	25
3.8	Иқлим ўзгаришига чидамлилиқ	25
3.9	Маданий мерос	26
4	Таклиф қилинган мониторинг ва ҳисобот	27
4.1	Умумий нуқтаи назар.	27
4.2	Ижтимоий масалалар	27
4.3	Экологик муаммолар	29
4.3.1	Ҳавонинг сифати	29
4.3.2	Тупроқ ва тупроқнинг ҳолати	29
4.3.3	Сув манбалари ва сувнинг сифати	29
4.3.4	Экология ва биохилма-хиллик	29
4.3.5	Материаллар ва чиқиндиларни бошқариш	29
4.3.6	Йўл ва транспорт	30
4.3.7	Шовқин ва тебраниш	30
4.3.8	Иссиқхона газлари	30
4.3.9	Маданий мерос	30
5	Лойиҳа ҳақида қўшимча маълумотни қаердан топсам бўлади?	31
	Иловалар	33
A.	Хариталар	34
	Жадваллар	
Жадвал 1.1:	Лойиҳанинг туманлари ва кичик туманлари	3
Жадвал 2.1:	Лойиҳа ҳудудидаги ТҚЖларнинг ишчи кучи	8
Жадвал 2.2:	Лойиҳани амалга ошириш натижасида ҳисобланган узоқ муддатли соф бандлик ўзгаришлари	9
Жадвал 2.3:	Лойиҳанинг давомидаги ўртача ойлик даромад, сўм	11
Жадвал 3.1:	Иш пайтида ишлатиладиган асосий хавфли материаллар	24

1 Лойиҳанинг асоси ва тавсифи

"Индорама Агро" МЧЖ ХК (Компания) Ўзбекистонда пахтачиликни ривожлантириш лойиҳасини (кейинги ўринларда "Лойиҳа" деб номланади) амалга ошироқда. Компания ушбу лойиҳани молиялаштиришни халқаро кредиторлардан - Европа тикланиш ва тараққиёт банкидан (ЕТТБ) ва Халқаро молия корпорациясидан (ХМК) сўрамоқда. Халқаро кредиторлар лойиҳадан миллий ва халқаро стандартларга мувофиқ келишини талаб қиладилар, хусусан:

- ЕТТБнинг экологик ва ижтимоий сиёсати ва унинг бажарилиши бўйича талаблари (2014)
- ХМКнинг Ижтимоий ва экологик барқарорлиги ва унинг ишлаш стандартлари бўйича сиёсати (2012)
- Жаҳон банки гуруҳининг атроф-муҳит, соғлиқ ва хавфсизлик (АМСХ) бўйича қўлланмалари
- Халқаро меҳнат ташкилотининг (ХМТ) талаблари
- Европа Иттифоқи (ЕИ) директивалари ва стандартлари
- Энг яхши мавжуд техникалар (ЭЯМТ) ва яхши халқаро саноат амалиёти (ЯХСА)

Амалдаги халқаро талабларга мувофиқ, ушбу лойиҳа учун атроф-муҳит ва ижтимоий таъсирни ҳар томонлама баҳолаш (АМЭИТБ) тадбири бошланди ва у иккита асосий босқични ўз ичига олади: (i) АМЭИТБ нинг лойиҳалаштириш босқичи (2019 йил июл-август) ва (ii) таъсирни баҳолаш босқичи (август) 2019 йил - 2020 йил март). Ушбу икки босқич бир-бирига мос келади.

Лойиҳанинг қамраб олинган босқичи лойиҳа билан боғлиқ бўлган АМЭИТБ тадқиқотида кўриб чиқилиши, таҳлил қилиниши ва лойиҳанинг асосий манфаатдор томонларини аниқлаб, улар билан маслаҳатлашувларни бошлаши кераклигини аниқлади. Маҳаллий ҳамжамиятлар ва манфаатдор томонларни лойиҳа тўғрисида хабардор қилиш учун АМЭИТБ нинг ҳисоботи ва лойиҳаси тайёрланди. Лойиҳанинг қамраб олиниши босқичи, шунингдек, АМЭИТБ жараёни ва қурилиш ва эксплуатация босқичларида лойиҳа бўйича маслаҳатлар бериш ва ошкор қилиш бўйича тадбирларни ўтказиш учун ҳиссадорларни жалб қилиш режаси режасини (ХЖҚР) тайёрлашни ўз ичига олади.

Таъсирни баҳолаш босқичида АМЭИТБ ҳисоботи лойиҳаси ишлаб чиқилиб, кенг жамоатчиликка ва лойиҳанинг асосий манфаатдор томонларига эълон қилинади. АМЭИТБ ҳисоботида миллий ва қўлланиладиган халқаро талабларга мувофиқлиги баҳоланди ва бўшлиқлар аниқланди, юзага келиши мумкин бўлган таъсир ва хатарлар, таклиф қилинган юмшатиш, бошқариш ва ҳисобот чоралари баҳоланди.

Техник бўлмаган хулосанинг (ТБХ) мақсади АМЭИТБ ҳисоботи лойиҳасининг асосий хулосаларини маслаҳат жараёнини қўллаб-қувватлашдан иборат. Ушбу ТБХ ҳужжати:

- Лойиҳа ҳақида маълумот ва тавсиф беради (1-боб)
- Ижтимоий таъсирларни ва таклиф этилаётган юмшатиш чораларини сарҳисоб қилади (2-боб).
- Атроф-муҳитга таъсирини ва таклиф этилаётган юмшатиш чораларини сарҳисоб қилади (3-боб).
- Таклиф қилинаётган мониторинг ва ҳисобот тартибини тавсифлайди (4-боб).
- АМЭИТБ ҳужжатлари қандай очилиши ва шарҳлар АМЭИТБ ҳисоботи яқунлангунга қадар қандай тўпланиши ва ҳал қилинишини тушунтиради (5-боб).

1.1 Лойиҳа нима ҳақида?

Яқинда Ўзбекистон ҳукумати (ЎХ) пахтачилик кластерларини яратиш дастурини амалга оширди ва умумий майдони 660,000 га бўлган 66 та пахта кластерини тасдиқлади. "Пахта кластери" атамасининг расмий таърифи йўқ, аммо у ҳукумат томонидан пахта этиштиришни бошлаган (Тўғридан-тўғри

деҳқончилик ва / ёки мавжуд / янги шартномалар бўйича) хусусий инвесторга ҳукумат томонидан маълум майдонни ажратадиган тузилмани тавсифлайди ва мамлакат ичида пахтадан якуний фойдаланиш учун қайта ишлаш ва / ёки ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этишни билдиради. Асосий вазифалар – пахта этиштиришда ҳукуматнинг ролини камайтириш, малакали иш ўринларини яратиш ва Ўзбекистонни пахта хом ашёсидан кўра тўқимачилик ва тикувчилик буюмлари экспортчиси сифатида кўрсатиш. Пахта кластерлари, шунингдек, Ўзбекистон ҳукумати ва кенг халқаро ҳамжамият томонидан Ўзбекистонда пахтачилик ва ишлаб чиқариш соҳасида мажбурий ва болалар меҳнатига барҳам беришга ёрдам беради.

Ўзбекистон ҳукумати ташаббусига жавоб бериш учун ХК Индорама корпорацияси (Ҳомий) Ўзбекистонда пахта кластерини ташкил этди ва пахта этиштиришни бошлади (Айланма экинлар билан). Индорама корпорациясининг пахта кластерлари қуйидагилардан иборат:

- Қўқон шаҳридаги¹ мавжуд йигирув корхонаси 2010 йилда фойдаланишга топширилган ва "Индорама Қўқон текстил" АК томонидан бошқарилади (Ҳомийнинг билвосита шўба корхонаси)
- Ўзбекистоннинг Қашқадарё ва Сирдарё вилоятларидаги пахтачилик фермерлик лойиҳаси Қўқондаги йигирув фабрикасида ва келажакда йигирув қобилиятига эга бўлган истеъмол учун пахта этиштириш.

Пахта этиштириш схемасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун ҳомий Ўзбекистонда лойиҳа компанияси ("Индорама Агро" МЧЖ ХК) ташкил этди. Ҳомий лойиҳа томонидан этиштирилган пахтанинг 100 фоизини Қўқон шаҳридаги йигирув сеҳида ва ҳомий томонидан яратилган ёки "Индорама Қўқон текстил" ОАЖ томонидан қўшилган ҳар қандай янги пахтадан фойдаланади.

Ҳомий турли халқаро ташкилотлар ва агробизнес бўйича маслаҳат гуруҳлари билан яқиндан ҳамкорлик қилиб келмоқда ва буни давом эттирмоқда ва пахтачиликка қуйидагилар бўйича тизимли ёндошишни ишлаб чиқди:

- Пахтачиликда мажбурий меҳнатдан фойдаланишнинг олдини олиш
- Ишлаб чиқариш ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш
- Ўзбекистонда пахта секторининг барқарорлигини ошириш
- Пахтачилик бўйича билим ва тажрибаси билан ўртоқлашиш.

1.2 Лойиҳа қаерда жойлашган?

Ўзбекистон ҳукумати "Индорама Агро" МЧЖга Қашқадарё ва Сирдарё вилоятларидаги 54,196 га пахта майдонини (Ижара шартномаси бўйича) 49 йил муддатга тўғридан-тўғри деҳқончилик қилиш учун берди (Харита 1.1).

---

¹ Фарғона вилоятининг шарқида, Фарғона водийсининг жануби-ғарбий чеккасида

Харита 1.1: Лойиҳанинг амалга оширилиш жойи – Қашқадарё вилояти

Манба: ХК "Индорама Агро" МЧЖ

Харита 1.2: Лойиҳанинг амалга оширилиш жойи – Сирдарё вилояти

Манба: ХК "Индорама Агро" МЧЖ

Компания томонидан олинган барча ер участкалари мавжуд пахта этиштириш кичик туман тузилмалари асосида Нишон, Касби, Оқолтин ва Сардоба туманларидаги 22 пахтачилик туманларида бирлаштирилди (А иловадаги хариталарга қаранг).

Жадвал 1.1: Лойиҳанинг туманлари ва кичик туманлари

Касби тумани	Нишон тумани	Сардоба тумани		
Беруний	Нурли Келажак	Ҳамза	Оқолтин тумани	Истиқлол
Навруз	Уч Мула	Гулистон	Мусамукхаммедов	Ш. Рашидов
Пахтакор	Ширинобод	Туркменистан	Қ. Укубоев	Т. Малик
Хужакулов	Ойдин	Самарқанд	А. Тоиров	Г. Гулом
Касби тумани	А. Қодирий			
13,088 га	14,549 га			13,789 га

Манба: ХК "Индорама Агро" МЧЖ

Лойиҳани тўғридан-тўғри деҳқончилик қилиш учун ажратилган барча ер участкалари илгари пахта ва буғдой экинларини этиштириш бўйича катта тажрибага эга бўлган майдонларда ишлов берилган эди, аммо яқин вақтларда бир қатор ерлар қишлоқ хўжалигининг турли инфратузилмаси ва тупроқлари таназзулга юз тутганлиги сабабли техник хизмат кўрсатиш таъмирланмаганлиги сабабли лойиҳага бирлашди.

1.3 Лойиҳага ер қандай ажратилди?

Лойиҳани амалга ошириш учун ер участкаларини туман ҳокимиятлари олиб боришди. Тўғридан-тўғри деҳқончилик қилиш учун ажратилган ер участкалари илгари Ўзбекистондаги юридик шахс ҳисобланган алоҳида пахтачилик фермалари томонидан ижарага олинган. Лойиҳадан олдин 2897 пахтачилик лойиҳаси лойиҳанинг изида ишлади. Умуман олганда, ер участкаларини олиш жараёнида Ўзбекистон ҳукумати томонидан 1115 та фермер хўжаликларига мурожаат қилинди ва 1068 та фермер хўжаликлари ерни ижарага бериш шартномаларини бекор қилишга рози бўлишди, 87 та фермер хўжалиги ўз фаолиятини давом эттиришга қарор қилди. Тегишли ЭИБШларни тугатишга рози бўлган фермерларга (Жами 1068 фермер) "Индорама Агро" МЧЖ ХКга қўшилиш ва доимий меҳнат шартномалари асосида тўлиқ иш кунларида ишлашни таклиф қилишди. ЭИБШни тугатган фермерларнинг қарийб 45 фоизи (ёки 481 киши) "Индорама Агро" МЧЖ ХК га қўшилишга рози бўлиб, ҳозирда компанияда ишламоқда.

Доимий иш жойларини таклиф қилишдан ташқари, Компания Сирдарё вилоятидаги 82 та фермер хўжалигига Ўзбекистон ҳукумати томонидан лойиҳага қайта тақсимланган ер участкаларида ишлов бериш ишлари (Масалан, қазиш ва дренаж ишлари) учун пул компенсациясини тақдим этди. Компенсация 1 гектар ерни этиштиришнинг бозор нархига ва дизел ёқилғисининг бозор нархига қараб ҳисоблаб чиқилган ва Сардоба туманидаги 35 фермер ва Оқолтин туманидаги 47 фермерга нақд пулда тўланган. Таъсир қилинган фермер хўжаликларига эрларни қайта тақсимлаш натижасида ҳосил йўқотишдан сақланиш учун ҳосил йиғиб олишга рухсат берилди.

Шунингдек, лойиҳа Сардоба ва Касби туманларидаги иккита пахта тозалаш заводи учун 24 гектар ер майдонини сотиб олди ва лойиҳанинг тўртта туманидаги эттита ферма учун 52 га ер майдонини сотиб олади. Қарши ва Гулистон шаҳарларида қуриладиган иккита турар-жой мажмуасини жойлаштириш учун лойиҳа томонидан қарийб 4,5 гектар ер майдони сотиб олинди.

1.4 Лойиҳанинг фермерлик модели

Лойиҳада пахтачиликнинг иккита схемаси қўлланилади:

- "Тўғридан-тўғри деҳқончилик", бунда дахлдор одамлар "Индорама Агро" МЧЖ ХҚда ишлайди. Ва
- Маҳаллий фермерларни пахта этиштириш ва компанияга сотишга жалб этадиган "Шартномавий фермерлик".

Тўғридан-тўғри деҳқончилик қилиш учун лойиҳа Касби ва Нишон туманларида (Қашқадарё вилояти) 27,638 га ва Оқолтин ва Сардоба туманларида (Сирдарё вилояти) 26,559 га майдондан фойдаланади.

Шартнома асосида фермер хўжалиги схемаси 2019 йилда Касби туманида ишга туширилган бўлиб, ҳозирги кунда 12,536 га майдонни ўз ичига олади ва 394 та пахта фермаларини ўз ичига олади. Шартнома асосида фермер хўжалиги ишлаб чиқариш бирликлари (ИЧБ) бўлинади, уларнинг ҳар бири икки-тўртта пахта этиштириш учун кичик-туманлар учун жавобгар бўлиб, бевосита бир ИЧБ менежери томонидан бошқарилади ва бевосита кичик-менежерга ҳисобот беради. ИЧБ менежерлари маҳаллий агроном томонидан ҳар куни маҳаллий фермерларга ҳамкорлик қилишда ёрдам беришади.

Лойиҳа Нишон туманида шартнома асосида деҳқончиликни жорий этишни режалаштирмоқда ва 2020 йилда умумий майдони 23000 га майдонни қамраб оладиган 900 га яқин фермер хўжаликларини бирлаштиради.

1.5 Лойиҳанинг асосий таркибий қисмлари нима?

Лойиҳа қуйидаги асосий компонентлар ва тадбирларни ўз ичига олади:

- Ер участкаларини қайта қуриш ва лазер ёрдамида текислаш
- Ижарага олинган ерни қайта ишлаш, ерни қайта қуриш, экиш, ишлов бериш, ҳосилни йиғиб олиш
- Ташлаб қўйилган майдонларнинг мелиоратив ҳолати, шу жумладан тузсизлантириш
- Суғориш ва дренаж тизимларини тиклаш, шу жумладан дренаж сувларини йиғиш ва қайта ишлаш ускуналари, насослар ва бошқалар.
- Дала ишлари учун машина ва ускуналарни харид қилиш
- Икки пахта тозалаш заводининг қурилиши ва эксплуатацияси
- Эттита фермани қайта тиклаш / қуриш ва фойдаланиш
- Иккита турар-жой мажмуасини қуриш ва фойдаланиш
- Пахтачилик фермаларини пахта тозалаш заводларига этиштириш ва этиқазиб бериш тўғрисида шартнома тузиш
- Йиғиб олинган пахтани далалардан пахта тозалаш заводларига ташиш

- Мавжуд темир йўл орқали пахта толасини пахта тозалаш заводидан Қўқондаги йигириш сеҳига этказиб бериш.

Лойиҳа объектлари электр таъминоти, сув, канализатсия, табиий газ ва бошқа коммунал тармоқларга уланади, бунда магистрал таъминот линияларидан лойиҳанинг барча объектлари жойлашган жой чегараларигача бўлади.

Касби ва Сардоба туманларида мос равишда иккита пахта тозалаш заводи қурилмоқда. Қурилиш 2019 йил сентябр ойида бошланган ва тахминан беш ой давом этади. Пахта заводи терилган пахтани қайта ишлайди ва ҳар бир заводнинг қуввати кунига 150 миллион тонна пахта толасини ташкил этади, уни Қўқондаги мавжуд йигирув корхонаси қабул қилади. Касби туманидаги пахта тозалаш заводи мавжуд депонинг жигарранг майдонида ва Сардоба туманида, мавжуд депога туташган янги яшил майдончада қурилади. Пахта тозалаш заводлари учун участкаларни танлаш жараёни кириш йўллари ва электр тармоқлари, газ таъминоти, сув ва оқава сув таъминоти тармоқларига уланиш учун техник имкониятларнинг мавжудлиги билан изоҳланди.

Компаниянинг қишлоқ хўжалигини бошқариш учун лойиҳанинг тўртта туманида эттита ферма депоси қайта тикланади / қурилади. Ушбу ферма омборларида ўғитлар ва кимёвий моддалар сақланадиган омборлар, йиғиб олинган пахта ва буғдойни сақлаш омборлари, машиналар учун ускуна ва ускуна устахоналари ва ишлаб чиқариш хоналари жойлашган.

Ушбу лойиҳа доирасида компания Қаршида ва Гулистонда иккита турар-жой мажмуасини қуради, улар тегишли равишда Қашқадарё ва Сирдарё филиалларида ишлаётган оилаларни, бошқа вилоятлардан ёки чет элдан келган ишчиларни қабул қилади. Ҳар бир турар-жой мажмуаси жами 80 кишини қабул қилишга мўлжалланган. Комплексларнинг ишлаш муддати – 50 йил. Қурилиш 2019 йил сентябр ойида бошланган ва тахминан этти ой давом этади. Иккала турар-жой мажмуасини ҳам компаниянинг шахсий таркиби бошқаради. Ушбу объектларни ишлатиш ва техник хизмат кўрсатиш учун 10 киши талаб қилинади.

1.6 Тегишли қурилмалар борми?

Сардоба туманидаги янги пахта тозалаш заводининг электр тармоғига уланиши 5 км электр узатиш линиясини қуришни талаб этади ва ушбу объект тегишли лойиҳа сифатида таснифланади. 35 кВ, 5000 кВА электр узатиш линияси «Ўзбекенерго» томонидан қурилади. Қурилиш муддати 3 ой деб тахмин қилинади.

1.7 Лойиҳа нима учун керак?

Пахтачилик Ўзбекистон иқтисодиётида ҳал қилувчи рол ўйнайди. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон ҳукумати пахта толасини экспорт қилишни рад этиш мақсадида пахтани қайта ишлаш ва пахта толасини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашни такомиллаштириш бўйича саъй-ҳаракатларни амалга оширмоқда, натижада бу маҳсулотни Ўзбекистонда тайёр маҳсулотлар билан алмаштирмоқда. Пахтачилик соҳасидаги сармоядорлар ва ишлаб чиқарувчиларга юқори сифатли пахта хом ашёсидан фойдаланиш имкониятини берадиган пахтачилик кластерлари ташкил этилмоқда.

Лойиҳа ушбу мамлакат миқёсидаги хусусийлаштириш жараёнининг муҳим таркибий қисмини ташкил этади ва қисман ҳукумат томонидан пахта этказиб бериш занжиридаги болалар ва мажбурий меҳнат муаммоларини ҳал қилишда, хусусан, Сирдарё каби иш кучи кам бўлган минтақаларда ҳосил йиғим-терими пайтида эчимини топишда ёрдам беради ва мажбурий меҳнатни йўқ қилади. Лойиҳа бутун пахтани этказиб бериш занжирида муносиб иш принтсипларига риоя қилган ҳолда, яхши меҳнат стандартларини олға сурадиган ва илғор халқаро тажрибани татбиқ этган ҳолда халқаро компанияда тўла вақтли ва муносиб иш жойларини яратади.

Лойиҳа ҳукумат ташаббусига жавоб бериши ва Ўзбекистонда тўқимачилик, тикувчилик ва трикотаж саноатини ривожлантириш бўйича 2020-2024 йилларга мўлжалланган миллий стратегияни амалга оширишга ҳисса қўшиши мумкин. Лойиҳа Қўқон шаҳридаги йигирув сеҳида пахтани ўстириш ва қайта ишлаш учун этказиб беради, бу компакт йигирилган ип ва очик пахта ипларини ишлаб чиқаради, уларнинг 90% дан ортиги Лотин Америкаси, Европа, Бангладеш, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) ва Туркияга экспорт қилинади. Лойиҳа, шунингдек, мавжуд деҳқончилик амалиётини ўзгартириш, илғор саноат амалиётини йўлга қўйиш ва мамлакатга ханузгача мавжуд бўлмаган жаҳон бозорларига чиқиш имкониятини бериш нуқтаи назаридан мамлакатга қўшимча қиймат ва ноу-хау олиб келади.

1.8 Қандай алтернативлар кўриб чиқилди?

Қашқадарё ва Сирдарё вилоятлари анъанавий равишда пахта соҳасида ихтисослашганлиги сабабли танланди. 2018 йилда ҳомий томонидан техник-иқтисодий асос тайёрланди ва таклиф этилган ҳудудлар пахтачилик учун мақбул танлов эканлиги тасдиқланди.

Иккита асосий сенарийда "Ҳеч қандай лойиҳа йўқ" алтернативаси кўриб чиқилди. Биринчи вариант, хусусий фермер хўжаликлари ижарага олинган эрларда ишлашни давом эттириш ҳолатини давом эттиришни ўз ичига олади, ваҳоланки, бу сенарий Ўзбекистонда пахтачилик соҳасини кенг миқёсда ислоҳ қилиш туфайли мумкин эмас. Иккинчи вариант, муқобил бир ташкилот Ўзбекистон ҳукуматининг сиёсатига мувофиқ пахта кластерларини ривожлантириш имкониятидан фойдаланишини таклиф қилади. Ушбу сенарийда алтернатив ташкилот, эҳтимол халқаро молия институтлари (ХМИ) бўлмаган манбалардан, эҳтимол икки томонлама манбалардан молиялаштиришни бошлаши мумкин.

Иккала алтернативлар ҳам барқарор ривожланиш, фойда тақсимоли ва мамлакат пахта соҳасини ислоҳ қилиш бўйича кенг қамровли мақсадларни қондира олмайди. Лойиҳанинг йўқ сенарийси юқорида қайд этилган имтиёзларнинг амалга оширилишига олиб келмайди. Бундан ташқари, бутун пахта этказиб бериш занжирини бошқариш учун лойиҳанинг этишмаслиги (Лойиҳани яратиш ниятида), ўзбек пахтаси учун жаҳон бозорларига чиқиш ҳали қийин бўлганини англатади.

1.9 Лойиҳани ким молиялаштиради?

Лойиҳани молиялаштириш:

- Indorama Corporation Pte. МЧЖ (ҳомий)
- Европа тикланиш ва тараққиёт банки (ЕТТБ) ва
- Жаҳон банки гуруҳининг Халқаро молиявий корпорацияси (ХМК)

Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва ХМК ушбу лойиҳани амалга ошириш учун қишлоқ хўжалиги техникалари, бинолар, пахта тозалаш заводлари, эрларни қайта қуриш ва суғориш тизимларини қайта тиклашга инвестицияларни молиялаштиришни кўриб чиқмоқдалар.

2 Лойиҳанинг ижтимоий таъсири

2.1 Ерни қуриш, тайёрлаш ва қуриш босқичи

2.1.1 Ердан фойдаланишдаги ўзгаришлар ва иқтисодий кўчиш.

Лойиҳадан олдин лойиҳа ҳудудида жами 2897 пахтачилик фермаси фаолият кўрсатди. Қашқадарё вилоятида ўртача пахтачилик фермаси 30-40 га майдонни ташкил этар эди, бу эрда 3-4 та фермер (10 га битта ишчи) қатнашарди. Сирдарё вилоятида ўртача пахта фермаси 20-30 гектарни ташкил этади ва 2-3 тадан ишчи ишларди.

Ҳаммаси бўлиб, мавжуд пахтачилик фермаларининг 1115 ёки 40 фоизи (шу жумладан 65 аёл бошқарадиган фермер хўжаликлари) Ўзбекистон ҳукумати ерни ажратиш жараёнида мурожаат қилди ва 1068 фермер хўжалиги (шу жумладан 12 аёл бошқарадиган фермер хўжаликлари) уларнинг шартномаларини бекор қилишга рози бўлишди, 87 фермер хўжалиги қарор қабул қилди. ЭИБШни тугатганларнинг қарийб 45 фоизи ёки 481 фермер хўжалиги компанияда ишлашга рози бўлишди ва энди у эрда доимий иш жойлари мавжуд. 500 та фермер фермерлик фаолиятини тугатди ва лойиҳа билан иш имкониятидан фойдаланмасликка қарор қилди. Бу одамлар учун ҳокимликлар ва компания тўғрисида маълумот йўқ. Маҳаллий фермер хўжаликларининг тугатилиши, шунингдек, ишидан айрилган тахминан 4,337² фермер ишчилари билан иккинчи даражали бандликка таъсир кўрсатди.

Лойиҳада 54196 га майдонни ўз ичига олган 3,709 ер участкалари, шу жумладан 50,037 га суғориладиган эрлар ва 4,194 га эрлар сотиб олинган. Ишсиз қолган маҳаллий деҳқонлар эрдан фойдаланишдаги ўзгаришларнинг ва иқтисодий кўчиб кетишнинг жиддий инкор этилмаган салбий таъсирига дуч келишди. Бу одамлар пахтачилик билан шуғулланар эдилар, аммо иш ва даромадни йўқотишнинг ижтимоий-иқтисодий зарбаларини энгиш учун маҳорат ва имкониятларга эга эмаслар. Бундан ташқари, ўз ҳудудида пахтакор фермерлар учун муқобил иш жойлари ёки бизнес имкониятлари кам, иш қидираётган одамлар бошқа минтақалар ёки мамлакатларга кўчиб кетишга мажбур.

Амалдаги халқаро талабларга жавоб беришни излашда, лойиҳа ушбу салбий таъсирни камайтиради, ушбу лойиҳа учун ишлаб чиқилган келажакда эрларни олиб қўйиш жараёнини бошқариш ва яшаш тарзини тиклаш чораларини режалаштириш учун ишлаб чиқилган лойиҳани кўчириш сиёсати доираси (КСЛ) очиб бериш орқали амалга оширилади. Фавқулодда чоралар сифатида, лойиҳа орқали таъсир қилинган фермерларни аниқлаш, келишиб олиш ва уларга компенсация бериш учун лойиҳанинг барча туманларида компанияга берилган эрлардаги иншоотлар ва активларни тўлиқ ўрганишни яқунлайди.

Тирикчиликни тиклаш режаси (ТТР) ушбу АМЭИТБ пакетининг бир қисми сифатида, таъсирланган фермерларнинг қашшоқлашувига йўл қўймаслик учун амалдаги халқаро талабларга мувофиқ ишлаб чиқилган. Жабрланган мулк эгалари билан маслаҳатлашиш ва иқтисодий кўчиш ТТР билан мувофиқлаштирилади. Агар лойиҳа ўзгариши билан ҳар қандай жисмоний жой алмашинуви талаб этилса, КСЛ асосида кўчириш бўйича ҳаракатлар режаси ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Қурилиш босқичида эрларни вақтинча эгаллаб олиш ёки йўқотиш имконияти мавжуд бўлганда олдини олиш мумкин ва керак бўлганда уларни бошқариш ТТР билан келишилган ҳолда амалга оширилади. Компания лойиҳанинг шикоят механизмини жорий қилади ва амалга оширади. Пудратчилар шартнома шартларига биноан, ерни ёки мулкдан фойдаланувчиларнинг вақтинча эгалик қилишлари ёки мулкларини йўқотишининг олдини олишлари керак. Пудратчилар ерни қурилишдан олдинги ҳолатига қайтардилар / тиклайдилар. Қурилиш жараёнида бирон бир зиён кўрилган бўлса, мулк / мулк эгалари

² Фаолияти тугатилган фермер хўжаликлари сони, уларнинг ўртача ҳажми ва 10 гектар пахта майдонига тахминан битта ишчининг меҳнат талабига қараб.

ТТР КСЛ билан мувофиқ равишда оқилона қопланади. ТТР бошқа тавсия этилган юмшатиш чоралари билан биргаликда эрдан фойдаланишдаги ўзгаришларнинг асосий иқтисодий таъсирини ва иқтисодий ўзгаришни мўтадил ёки майда зарарли даражага туширади ва яхшиланишни ўлчаш учун мониторинг механизмини таклиф қилади.

2.1.2 Қурилиш вақтида вақтинча иш билан таъминлаш

Лойиҳа ҳудудидаги жамоаларда рўйхатга олинган ишсизлик даражаси 4% дан 12% гача ўзгариб туради, аммо қишлоқ жойлардаги ҳақиқий кўрсаткичлар ҳанузгача аниқ эмас, чунки ҳамма маҳаллий аҳоли бандлик агентликларидан рўйхатдан ўтмайди ва иш билан банд бўлмаганлар жуда кўп. Пахта ёки деҳқон хўжаликларидан мавсумий ишлар мавжуд. Шундай қилиб, ҳақиқий ставкалар, эҳтимол миллий статистика хизматининг ставкаларидан анча юқори. Таъсир қилинган жамоаларда (ТҚЖ) қарийб 4,971 киши 2019 йилда ишсиз сифатида рўйхатга олинган. Ишсиз аёллар сифатида рўйхатга олинганлар 51-55% ни ташкил этган, ишсиз ёш катталар (ҳар бир жинс учун) кўрсаткичлари 25% дан 43% гача ўзгарган 2019 йил ҳисоб китобларига кўра.

Қарийб 8 388 киши чет элда ишламоқда, асосан Қозоғистон ва Россияда. Уларнинг аксарияти эркаклар эди. Миграциянинг ортиб бориши сабаблари (ҳозирги ТҚЖда 12-15%) иқтисодий чеклашларнинг кучайиши, маҳаллий иш жойларининг этишмаслиги, иқтисодий тикланишдан кейин Россия ва Қозоғистонда яхши даромад олиш (Бу икки мамлакат учун асосий мақсадлар ҳисобланади) ва жамиятлардан меҳнат миграциясининг ошиши шунингдек олдинги йилларга нисбатан ишчи кучининг кўпайиши ҳисобланади. Оқолтин туманидаги меҳнат миграциясининг кўрсаткичлари лойиҳанинг изланиш майдонидаги энг паст кўрсаткичдир (1%) ва бошқа туманларга нисбатан Россия ва Қозоғистоннинг бошқа жойларида иш топиш имкониятига таъсир кўрсатадиган ТҚЖ рус тилини яхши билмаслиги билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ўзларининг маҳаллий ҳудудларида яхши даромад олишда қийинчиликларга дуч келаётган одамлар асосан 30 дан 55 ёшгача бўлган малакасиз ишчилар (30%) ёки малакали ишчилар (35%).

Жадвал 2.1: Лойиҳа ҳудудидаги ТҚЖларнинг ишчи кучи

Параметр	Жами	Касби	Нишон	Сардоба	Оқолтин
ТҚЖларнинг умумий сони	133,027	44,186	45,996	18,856	23,989
Ишга яроқли ёшдаги аҳоли сони	76,299	25,659 (58%)	25,897 (56%)	10,566 (56%)	14,177 (59%)
Фаол ишчи кучи	60,162	20,585 (47%)	18,947 (41%)	8,004 (76%)	12,626 (89%)
Рўйхатдан ўтган ишсизлар	4,971	1,860 (9%)	1,678 (9%)	928 (12%)	505 (4%)
Мамлакат ташқарисидан ишлаш	8,388	3,148 (12%)	3,531 (14%)	1,616 (15%)	93 (1%)

Ҳозирда ишсиз бўлган баъзи одамлар, қурилиш ва эксплуатация пайтида лойиҳада ишга жойлашиш имкониятларидан катта фойда олишлари мумкин. Қурилиш даврида 968 вақтинча малакали ва малакасиз иш ўринлари таклиф этилади.

Иккита турар-жой мажмуаси ва иккита пахта тозалаш заводининг қурилиши яхши яқунланмоқда ва Касби ва Сардоба туманларида 408 вақтинча малакали ва малакасиз иш ўринлари, шу жумладан ТҚЖларда бўлганлар учун вақтинча малакасиз бўлган 100 та ва малакали ишчилар учун 280 та иш ўринлари таклиф қилинган. Пудратчилар ишини, ҳар бир участкада қурилиш ишлари ва бажарилишининг мониторингини олиб бориш учун компания қурилиш даври учун саккизта маҳаллий ишчиларни тайинлади.

Етти ферма омборини қуриш / тиклаш 2020 йилда бошланади ва лойиҳанинг барча тўртта туманларида пудратчи ташкилотларида тахминан 650 иш жойлари, шу жумладан, қариялар учун 175 малакасиз иш жойлари (28%) ва ТҚЖдаги одамлар учун 350 (65%) таклиф этилади. Бу минтақа ёки бутун Ўзбекистон

аҳолиси учун малакали иш ўринлари 14 (3%) иш малакали / менежмент бўйича халқаро ходимларга таклиф қилинади. Худди шундай, компанияда эттита маҳаллий ишчилар ишлайди, улар компания номидан ферма деполарининг қурилишини кузатадилар.

ЭУЛ қурилиши уч ой давом этади ва бу билан боғлиқ бўлган инфратузилма лойиҳаси ушбу секторда қурилиш ишчиларига зарур бўлган вазифа ва кўникмаларнинг мураккаблиги сабабли "Ўзекспомарказ" томонидан ўз қурилиш меҳнат ресурсларидан фойдаланган ҳолда амалга оширилади. ЭУЛ қурилишида маҳаллий ҳамжамиятлар учун ишга жойлашиш имконияти бўлмайди.

Белгиланган вақтинчалик ишга жойлашиш имкониятлари аҳамиятсиз аҳамиятлилик даражасигача баҳоланмайди ва қурилиш босқичида лойиҳанинг асосий ижобий таъсири бўлади. Ушбу имтиёзлар аллақачон қисман амалга оширилган ва ҳозирда кўшимча яхшилаш чоралари қабул қилинмайди, чунки қурилиш босқичи якунланмоқда. Фаолият босқичида иш билан таъминлаш имкониятларини оширишга асосий эътибор қаратилади. Бунинг учун лойиҳа ТҚЖларни ва маҳаллий иш билан таъминлаш марказларида лойиҳани ёллаш сиёсатини ишлаб чиқиш ва очишни устувор қилади. Қурилиш вақтида вақтинчалик иш жойларини яратиш кичик ёки ўртача аҳамиятга эга бўлиб қолади.

2.2 Операцион даври

2.2.1 Операцион ишга йўллаш.

Иш билан бандлик имкониятлари компанияда Касби, Нишон, Сардоба ва Оқолтин туманларида ташкил этилган 3270 та янги қишлоқ хўжалигига оид иш ўринлари, шунингдек, Тошкент шаҳридаги маъмурий иш ўринлари билан боғлиқ, шу жумладан, 2020 йилда фойдаланишга топширилгандан кейин 550 та янги иш жойлари яъни иккита турар-жой мажмуаси, иккита пахта тозалаш заводи ва эттита ферма омбори барпо этилиши орқали ташкил этилади. Қўйидаги 2.1-жадвалда кўрсатилганидек, лойиҳа пахтани экиш учун 2000 та мавсумий ишларни, шунингдек, шартнома асосида фермер хўжаликлари орқали 2,500 та доимий ва 2500 та мавсумий ишларни сақлаб қолади.

Жадвал 2.2: Лойиҳани амалга ошириш натижасида ҳисобланган узоқ муддатли соф бандлик ўзгаришлари

Бандлик / тирикчилик фаолияти тури	Иш йўқотишлар	Индорама / шартнома бўйича фермерлар таклиф қиладиган иш	Бандликнинг аниқ ўзгариши
Қишлоқ хўжалигидаги малакали доимий иш жойлари	4,337 (ерни олиш жараёни тугатилган фермер хўжаликларида)	3,270 * (Тўғридан-тўғри фермерлар ва пахта тозалаш заводлари ва бошқа иншоотларда ишлайдиган ишчилар 2020 йил охирига қадар) 2,500 * (2020 йил охирига қадар ёлланган фермерлар билан) = 5.770	+ 1,433
Касбий бўлмаган мавсумий ишлар **	9 070 (норасмий, кам ҳақ тўланадиган хавфли)	2,000 * (асосан далаларни оётлардан ажратиш) 2,500 * (шартнома асосида фермерлар) = 4500	- 4,570
Жами:	13,407	10,270	-3,137

Манба: * Mott MacDonald ҳисоблаганидан ташқари: ** "Индорама Агро" ХК МЧЖ томонидан ҳисобланган.

Изоҳлар: ** Йўқ иш ўринлари сони. Зарар кўрган фермерларнинг; баъзи фермерлар йилнинг турли вақтларида бир неча ишларга эга.

3157 иш ўринларининг соф йўқотилиши кутилаётган бўлса-да, йўқолган иш ўринлари мавсумийдир ва доимий юқори малакали имкониятларнинг аниқ ўсиши кузатилади. Шундай қилиб, умуман олганда, лойиҳа натижасида бандликнинг узоқ муддатли ўзгариши ўртача аҳамиятга эга бўлган ижобий таъсир сифатида баҳоланди.

Тўғридан-тўғри ва билвосита таъсир кўрсатган маҳаллий³ жамиятлар учун иш билан таъминлашдан олинадиган фойда миқдорини ошириш, кутишларни бошқариш ва ёллаш бўйича ёндашувлар тенгсизлиги сабабли юзага келадиган ижтимоий зиддиятни олдини олиш учун компания лойиҳаларни ёллаш сиёсатини ишлаб чиқади. Ишга ёллаш сиёсати камситмаслик тамойилларига ва лойиҳани ишга олишда тенг имкониятларга асосланади. Ушбу сиёсат мавжуд лавозимларга маҳаллий иш билан таъминлашни устуворлик қилиш талабларини ўз ичига олади ва аёлларни иш билан таъминлаш ва фермер хўжалигининг барча жабҳаларига жалб қилиш бўйича аниқ мақсадларни белгилайди. Компания лойиҳани ёллаш сиёсатини кенг очиб беради ва доимий ва мавсумий иш жойлари мавжудлиги ва кадрларни танлаш жараёнларини, шу жумладан зарур малакалар даражалари, ёллаш учун аниқ вақтлар ва эҳтимолий шартномалар муддати ҳақида маълумотларнинг заиф гуруҳларга (масалан, ишсизлар учун) имкон бериш учун реклама қилади. Яъни малакасиз ёки мавсумий ишчилар учун лойиҳадан фойда олишлари учун. Компания лойиҳа туманларидаги маҳаллий бандлик марказларини аёлларни ишга олиш ва ишсизларни иш билан таъминлашга устуворлик бериш учун мавжуд иш ўринлари тўғрисида хабардор қилади.

Агар компания ушбу чораларни, хусусан, одамларни ТҚЖ ва аёлларни ёллаш сиёсатига жалб қилса, иш жойининг пайдо бўлиши операция даври учун аҳамиятсиз ва ўртача даражада фойдали таъсирга эга бўлиши кутилмоқда, чунки яратилган иш ўринлари сони йўқолганларнинг ўрнини боса олмайди яъни аниқ сони жиҳатидан, лекин янада сифатли ва аёлларнинг малакали ишларга жалб қилинишини осонлаштиради. Бу аёллар ўртасидаги ишсизлик даражаси ва маҳаллий жамоалардан малакали ишчилар орасидаги миграциянинг пасайишига олиб келиши мумкин.

2.2.2 Фаолият пайтида турмуш шароитини ўзгартириш

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда урбанизатсия даражаси ошган бўлса-да, Ўзбекистонда қашшоқликда яшовчиларнинг улуши қишлоқ жойларда кўпроқдир. Миллий қашшоқлик маълумотлари асосида (2017 йил) Қашқадарё вилоятида жами аҳолининг 22,4% ва Сирдарё вилоятида 16,1% кам таъминланганлар яшайди. Операцион бандликнинг тахмин қилинган ўзгаришлари (юқорида муҳокама қилинганидек) аллақачон пахта терувчиларнинг мавсумий даромадларига ва маҳаллий жамоалардаги ишчиларни тўкилишига таъсир кўрсатмоқда.

2019 йилдан бошлаб, лойиҳа ҳудудида пахта терувчилар учун мавжуд иш жойлари қисқаради, чунки Компания йиғим-терим ишларини механизатсиялашган, аммо пахтани йиғиб олиш қисман шартномавий хўжаликларда сақланиб қолган ҳолда олиб борилади. Натижада, пахта терими маҳаллий жамоалар учун асосий даромад манбаи бўлиб қолмаслиги кутилмоқда. Мавсумий ўт териш ишлари компанияда ва контрактатсия қилинган фермер хўжаликларида мавжуд бўлиб қолаверади, аммо ҳозирда ўт териш ишлари учун камроқ ишчи кучи талаб этилади, чунки майдалаш ишлари учдан бир қисмга қисқарди (3 дан 1-2 донга). Қўлда сепиш энди талаб қилинмайди, чунки у гербитсидлар билан алмаштирилди. Энди биринчи марта бегона ўтлар ўстириш ва экиш билан бирлаштирилган ва энди қўлда ишлаш талаб қилинмайди. Шунингдек, лойиҳадан олдин беш довоңда пахта териш қўлда терилган бўлса, ҳозир шартнома бўйича фермер хўжаликлари томонидан битта ўтиш жойида ҳосил йиғиб олинмоқда. Хулоса қилиб айтганда, меҳнат сезиларли даражада камроқ меҳнат сарфига айланди.

Пахта мавсумида аёллар асосан пахта териш ва ўрим-йиғим билан шуғулланишган, шунинг учун анъанавий тарзда аёллар томонидан олиб бориладиган пахтачиликда бандлик имкониятлари қисқартирилди. Аёлларнинг пахта териш ва теришдан олган пуллари уларнинг шахсий даромадларининг катта қисмини ташкил этар эди. Пахта йиғиш ва йиғиб олиш пайтида уй хўжалиги йиллик даромадининг 40 фоизгача даромад олиши мумкин ва пахта этиштириш бошланишидан олдин қишда қўшимча даромадга ишониши мумкин. Энди маҳаллий пахта терувчилар бошқа туманларга

³ "Маҳаллий" сиёсатда аниқ белгиланади, чунки тўғридан-тўғри таъсирланган ТҚЖлардан одамлар келиб чиқади ва иккинчи даражали устуворликлар лойиҳа ҳудудлари ва Ўзбекистон аҳолисига шу тартибда берилади.

пахта териш учун боришлари керак. Мавсумий ишларнинг қисқариши билан бир қаторда, маҳаллий уй хўжаликлари учун қуритилган пахта заводларига биомасса ёқилгиси сифатида фойдаланиш имконияти қисқартирилди, чунки компания янги технологиялар олиб келди ва энди ўсимлик тупроқли органик моддалар сифатида ўсимликлардан фойдаланмоқда. Жамиятдаги аёллар анъанавий равишда ғузаларни ва пахта ўсимликларини ёқилги сифатида ишлатишган. Энди улар кўмирни ўз маблағлари эвазига сотиб олишлари керак. Ушбу чекловларнинг барчаси маҳаллий ҳамжамиятларни ва айниқса аёлларни қўшимча даромадларнинг йўқолишига жуда сезгир қилади, чунки маҳаллий жойларда улар учун жуда кам алтернатив мавжуд. Бундан ташқари, эркаклар орасидаги меҳнат миграциясининг кучайиши ижтимоий зиддиятни келтириб чиқариши мумкин, чунки оилалар анъанавий ҳаётдан маҳрум бўлиб, аёллар ёлғиз қоладилар ва эрлари Россияда ёки Қозоғистонда бўлганда ўз даромадлари ва таъминоти учун кам имкониятларга эга бўлган оилалари учун жавобгардирлар.

Энди Компанияда ишлайдиган тўғридан-тўғри фермерларга ойлик маош тўланади. Даромадлар жадвалидаги энг катта ўзгариш шундаки, тўғридан-тўғри фермерлар йил давомида ҳар ой доимий даромад оладилар, доимий ишчилар, ўт терадиган ишчилар ва пахта терувчилар фақат пахта мавсумида даромад оладилар (Жадвал 2.3).

Жадвал 2.3: Лойиҳанинг давомидаги ўртача ойлик даромад, сўм

Режа тумани	Компаниянинг бевосита фермерлари (12 ой)	Фермер ишчилари (8 ой)	Мавсумий ўт терадиган ишчилар (4-5 ой)	Мавсумий пахта теримчилари (1-2 ой)
Касби	UZS 1,193,901	UZS 600,000	UZS 770,000	UZS 1,760,000- UZS 2,640,000
Нишон	UZS 949,897	USZ 600,000	UZS 550,000 USZ 660,000	UZS 2,640,000- UZS 3,300,000
Сардоба	UZS 2,259,494	UZS 2,000,000	UZS 720,000	UZS 1,980,000
Оқолтин	UZS 1,519,822	UZS 2,000,000	UZS 1,100,000	UZS 1,760,000- UZS 2,640,000

Манба: "Индорама Агро" МЧК ХК, Фермерлар уюшмалари, марказий-гурух мунозаралари.

Лойиҳа доимий даромадларни таъминлайдиган қишлоқ хўжалигидаги доимий малакали иш ўринларининг соф ўсишини (1433 га) таъминлашга қарамай, мавсумий даромадларнинг қисқариши сезиларли бўлади ва лойиҳа изидан 4570 та мавсумий ишларнинг соф йўқотилиши натижасида юзага келади.

Камайтирмасдан турмуш шароитидаги ўзгаришларнинг салбий таъсири операция босқичида катта аҳамиятга эга деб ҳисобланади. Ушбу таъсир компаниянинг ТТР лойиҳаси доирасида амалга ошириши керак бўлган турмуш шароитларини тиклаш тадбирлари ва Гендер ҳаракат режаси, аёлларни иш жойларига киришда тўсиқларни бартараф этиш бўйича маҳаллий аёлларни ўқитиш ва аёллар учун мавсумий ёрдам дастури орқали амалга оширишга қаратилган чора-тадбирлар ёрдамида камайтирилади. ТҚЖларда ишлайдиган ходимларга кўникмаларини эгаллашлари ёки такомиллаштиришлари ва лойиҳада мавжуд лавозимларни эгаллашларига ёрдам бериш. Лойиҳада банд бўлган аёлларни рағбатлантириш дастури компаниядаги аёлларнинг мартаба имкониятларини ошириш учун, шунингдек, лойиҳанинг изи остида жамият даромадларини тўлдириш учун маҳаллий жамиятларни ривожлантириш дастурлари амалга оширилади. Ушбу юмшатиш чоралари 4570 иш жойининг соф йўқолиши натижасида ҳаётга салбий таъсир кўрсатадиган таъсирни аҳамиятсиз таъсирга ўтказишга ҳаракат қилади.

2.2.3 Лойиҳани этказиб бериш тармоғида меҳнат шароитларини яхшилаш

Мажбурий меҳнат, айниқса қишлоқ хўжалиги ва қурилиш саноатида, Ўзбекистонда тан олинган муаммо ҳисобланади. Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) меъёрларига, барқарор пахтачиликда пахтани ривожлантириш бўйича яхши ташаббус тамойилларига энг яхши тажрибаларни жорий этишга ва барқарор пахтани жорий этишга кўмаклашиш орқали лойиҳани этказиб бериш тармоғида меҳнат шароитларини яхшилашга катта ижобий таъсир кўрсатилади. Стандартлар тизими, шу жумладан лойиҳанинг бошланғич таъминот занжири (Шартномалар тузилган фермер хўжаликлари) тузилади.

Индорама компаниясининг мавжуд корпоратив кадриятлари, сиёсати, стандартлари ва амалиёти лойиҳанинг асосий таъминот занжирини бошқариш учун мустаҳкам асос бўлади. Лойиҳанинг кутилаётган фойдали таъсирини кучайтириш бўйича таклиф этилаётган чора-тадбирлар инсон ҳуқуқларига риоя қилиш, болалар меҳнати ва мажбурий меҳнат ва ходимларга нисбатан одил муносабат бўйича мажбуриятларни ўз ичига олган Инсон ҳуқуқлари сиёсатини ишлаб чиқиш, жорий этиш ва амалга оширишни ўз ичига олади. Компания инсон ҳуқуқлари сиёсатини барча ходимларга, пудратчиларга, шартномалар тузилган фермер хўжаликларига ва бошқа этказиб берувчиларга очиб беради ва улар ўзларининг шартномаларида махсус қоидалар орқали Инсон ҳуқуқлари сиёсатининг қоидаларига риоя қилишлари шарт. Компания меҳнат шартномалари барча доимий ва мавсумий ишчилар, шу жумладан шартномалар тузилган фермер хўжаликларида ҳам таъминланишига ишонч ҳосил қилмоқда. Бундан ташқари, ишчиларнинг шикоят қилиш механизми компания томонидан ўрнатилади ва бошқарилади ва лойиҳанинг барча ишчилари, шу жумладан пудрат шартномалари бўйича ишчилар ва таъминот занжири ишчилари учун очиқ бўлади. Компания пудратчилар ва уларнинг субпудратчиларини (қурилиш даврида), пудрат шартномалари асосида ишлайдиган фермер хўжаликлари ишчиларининг ва мавсумий ишчиларнинг меҳнат шароитларини кузатиб бориш учун жавобгар бўлган маъмурлар ва ижтимоий ходимларни (Шу жумладан аёл ходимларни) тайинлайди. Меҳнат ва ижтимоий масалалар бўйича мутахассислар инсон ҳуқуқлари сиёсатига риоя этиш учун шартномалар тузилган фермер хўжаликлари учун мавжуд мониторинг гуруҳлари билан боғланадилар. Лойиҳа шартномалар тузилган фермер хўжаликларига нисбатан инсон ҳуқуқлари ва меҳнатни мониторинг қилиш ва ҳисобот бериш тартибини ишлаб чиқади ва жорий этади, жавобгарликни тайинлайди ва муддатларни белгилайди ва муаммолар аниқланганда тиклаш жараёнини белгилайди. Ушбу тартиб барча шартнома тузган фермер хўжаликлари ва уларнинг ишчиларига маълум қилинади.

2.2.4 Тренинг, малака ошириш ва ноу-хау билан алмашиш

Сўнги ўн йил ичида Ўзбекистондаги пахтачилик фермалари фермер хўжаликларини бирлаштириш ва ихтисослаштириш мақсадида фермер хўжаликларини қайта қуриш ва эрларни оптималлаштириш жараёнларининг бир неча босқичларини босиб ўтди. 2019 йилда Ўзбекистон ҳукумати ташаббуси билан ташкил этилган эрларни оптималлаштириш яқка тартибдаги пахта ва буғдой фермаларининг минимал майдони 100 га бўлиши кераклигини аниқлади. Тез-тез содир бўладиган ўзгаришлар ва ислохотлар фермер хўжаликларини заифлаштирди ва уларнинг самарали бошқарувдаги имкониятларини камайтирди. Аксарият фермерлар молиявий босим ва техниканинг этишмаслигига дуч келишмоқда, бу 15-20 гектар эрдан кичикроқ фермер хўжаликларини бошқаришни қийинлаштиради. Пахтачилик фермаларида ноу-хау ва замонавий деҳқончилик техникасидан фойдаланиш имконияти йўқ ва пахтанинг ҳосилдорлигини сезиларли даражада ошириб, пахтанинг барқарор ишлаб чиқарилишини ва охир-оқибат пахтачилик фермер хўжаликлари учун яхши даромад ололмайдиган анъанавий усуллардан фойдаланишда давом этмоқда.

Ушбу лойиҳа анъанавий тарзда пахтачиликка ихтисослашган Қашқадарё ва Сирдарё вилоятларида жойлашганлиги сабабли, мавжуд ишчи кучларининг аксарияти паст малакали мавсумий ишчилар, деҳқон ишчилари ёки турли қишлоқ хўжалигига ихтисослашган фермерлардир.

Лойиҳа аллақачон маҳаллий фермерларни иш билан таъминлаган ва маҳаллий пахта фермалари ва мавсумий ишчилар билан шартнома тузганлиги сабабли, ўқитиш, малака ошириш ва ноу-хау ўтказиш

билан боғлиқ ўртача ва катта аҳамиятга эга бўлган фойдали таъсир компания, пудратчи фермер хўжаликлари ва уларнинг фермаларига таъсир қилади.

Лойиҳа компанияда ва шартнома тузган фермерлар учун турли хил бошқарув ва Операцион даражаларда турли хил ўқув дастурларини бошлади ва давом эттиради. Завод этказиб берувчиси томонидан лойиҳа майдончаларида ўрнатилиши ва фойдаланишга топширилиши пайтида асбоб-ускуналар операторларининг малакасини ошириш учун пахта тозалаш соати ходимларини ўқитиш таъминланади. Ўқув дастурига бюджет ажратилади.

Компания бутун умр давомида лойиҳа бўйича билим ва маълумот узатишни қўллаб-қувватлаш ва малакали кадрлар билан таъминлаш мақсадида корпоратив тренинг ва менторлик сиёсатини ишлаб чиқади ва қабул қилади. Ходимларнинг ютуқларини баҳолаш ва компания мақсадларини компания раҳбарияти томонидан режалаштириш ва қўллаб-қувватлашга имкон берадиган шахсий ривожланишни таҳлил қилишнинг корпоратив тизими жорий этилади. Лойиҳа операторлар учун лойиҳа давомида лойиҳа объектларини бошқариш учун малакали ишчилар сонини жалб қилиш учун ўқув марказини яратади.

2.2.5 Маҳаллийлаштирилган иқтисодий ривожланиш

Маҳаллий аҳолининг аксарияти анъанавий равишда қишлоқ хўжалигида банд. Иш билан таъминланганларнинг қарийб 60-70 фоизи кичик оилавий корхоналар, фермер ва деҳқон хўжаликларида норасмий равишда меҳнат шартномалари тузмасдан ишламоқда (хусусан, ишлов бериш, кесиш ва йиғиб олиш мавсумида). Кичик бизнес асосан савдо, қишлоқ хўжалиги, қурилиш ва овқатланиш соҳаларида ихтисослашган оилавий операциялар бўлиб, ўсиши ва ривожланиши учун чекланган имкониятларга эга.

Лойиҳа Қашқадарё ва Сирдарё вилоятларида ҳам компанияда, ҳам шартномали фермерлар орқали йил давомида доимий ва барқарор даромадларни компаниянинг тўғридан-тўғри фермерларига, фермер хўжаликларига ва уларнинг уй хўжаликларига доимий равишда барқарор равишда тақдим этадиган жами 5770 та доимий малакали иш жойларини яратишга имкон беради. Лойиҳа шартнома асосида фермерлардан харидларни 40 фоизга оширишни мўлжалламоқда, бу эса қўшимча даромад олиш имкониятини яратади. Шартномага эга бўлган барча фермер хўжаликлари ҳозирда молия, уруғлар, ўғитлар, маслаҳат ёрдами ва машғулотларга жалб қилинмоқда ва йиғим-терим машиналари ва маҳсулотни йиғиш пунктларига этказиб бериш билан шуғулланмоқда. Лойиҳа барча янги фермерларга ушбу замонавий техник ёрдамни тақдим этади. Шартли фермерларнинг даромади ва шахсий бизнеси ўсишни бошлади. Лойиҳа ҳосилдорликни ошириш, пахта толасининг сифатини яхшилаш ва фермерларга замонавий қишлоқ хўжалигини юритиш бўйича маслаҳатлар бериш орқали контрактли фермер хўжаликлари даромадларини янада ошириш учун яхши потентсиалга эга.

Ишлаб чиқариш даврида материаллар ва товарлар, ускуналар, воситалар ва турли хил хизматларнинг сотиб олинishi маҳаллий корхоналар, айниқса узоқ муддатли шартномаларга эга бўлганлар учун имкониятлар яратади.

Амалиёт даврида потенциал даромад узоқ муддатли (камида 49 йил) мавжуд бўлади. Маҳаллий сотиб олинishi мумкин бўлган товарлар ва хизматларга офис ускуналари ва мебеллар, кантселярия буюмлари ва офис материаллари, овқатланиш, тозалаш ва кир ювиш, транспорт воситаларига техник хизмат кўрсатиш, мой ва ёқилғи, ўғитлар ва кимёвий моддалар, транспорт, хавфсизлик, босма ва фотосуратлар киради. Касби, Нишон, Сардоба ва Оқолтин туманларидаги кичик корхоналар бизнес операцияларининг кўпайishi натижасида лойиҳани амалга ошириш жараёнида фойда кўришлари кутилмоқда. Ушбу чоралар лойиҳадан фойда кўриши мумкин бўлган маҳаллий ҳамжамиятлар ва маҳаллий этказиб берувчилар / корхоналар учун аҳамиятсиз кичик ва ўрта даражадаги иқтисодий ривожланишнинг маҳаллийлаштирилган таъсирига эга бўлиши кутилмоқда. Маҳаллийлаштирилган иқтисодий ривожланишни кучайтириш учун бир қанча чоралар тақлиф этилади. Шундай қилиб, лойиҳа

маҳаллий буюртмачиларни қўллаб-қувватлайдиган ва маҳаллий имтиёзларни, айниқса аёллар раҳбарлик қиладиган корхоналар учун максимал фойда келтирадиган харидлар амалиётини йўлга қўядиган харидлар сиёсатини ишлаб чиқади. Хусусан, лойиҳа аёл бошлиқ бизнес ва маҳаллий аёл ходимларни жалб қилиш учун мақсадларни белгилайди. Лойиҳани сотиб олиш сиёсати этказиб берувчилар ва пудратчиларга маълум қилинади.

Юқорида санаб ўтилган чора-тадбирлар билан иқтисодий ривожланишнинг маҳаллийлаштирилган самараси кучайтирилиши мумкин, натижада бу ўртача фойда келтиради.

2.2.6 Маҳаллийлаштирилган безовталиқ.

Иш жараёнида маҳаллий жамиятнинг безовталанишига таъсири аҳамиятсиз бўлиши кутилмоқда. Лойиҳанинг далалардаги фаолияти ғалати ёки нотаниш операциялар билан боғлиқ бўлмайди ва қишлоқ аҳолисининг яшаш муҳитини тушунишга халақит бермайди. Лойиҳага қайта ажратилган (1,656 га) яроқсиз эрлар тиклангандан кейин кўпроқ майдонлар ишга туширилса ҳам, таъсир кам бўлади, чунки бу ер участкалари илгари бошқа фермерлар томонидан пахта этиштиришда ишлатилган эди. Дала майдонларини текислаш, каналларни тозалаш ва қайта тиклашдан шовқин маҳаллий жамоаларга жиддий таъсир кўрсатиши кутилмайди, чунки тадбирлар далада ёки унинг атрофида олиб борилади ва вақтинча бўлади.

Реабилитация ишларидан келиб чиқадиган шовқинлар энг яхши халқаро амалиётга мувофиқ бошқарилади. Йўл ҳаракати ноқулайлигини юмшатиш бўйича таклиф қилинадиган чора-тадбирлар, маҳаллий йўлларда заиф йўл ҳаракати фойдаланувчилари ва ишдан азият чекаётган аҳолининг хавфсизлигини камайтириш учун ҳаракатни бошқариш режасини тайёрлашни ўз ичига олади. Яхши амалиёт ва тавсия этилган чоралар безовталиқни аҳамиятсиз даражага туширади.

2.3 Тугатиш ва ёпиш даври.

Пахта этиштиришни давом эттириш иқтисодий жиҳатдан фойдали бўлса, 49 йиллик фойдаланиш даврининг охирида ҳомий томонидан лойиҳавий объектлар фойдаланишга топширилгандан кўра қайта тикланиши ёки модернизация қилиниши мумкинлиги ҳақида ўйлашлари керак бўлади. Агар операцияларни давом эттириш ёки зарур янгиланишларни амалга ошириш энди иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқ бўлмаса, лойиҳанинг фойдаланишни тўхтатиб қўйиш босқичида юзага келиши мумкин бўлган энг катта ижтимоий таъсирлар қуйида келтирилган.

Ушбу ва бошқа потенциал ижтимоий таъсирлар ва таъсирларни кейинчалик бекор қилиш босқичидан олдин ўн икки ой ичида кейинги баҳолаш талаб қилинади.

2.3.1 Қисқартириш

Агар лойиҳа объектлари фойдаланишга топширилмаса, бу иш жойларининг йўқолишига ва жамоавий қисқаришга олиб келадиган лойиҳа офислари ва заводларининг ёпилишига олиб келиши мумкин. Натижада ишни тугатиш, ишдан бўшатишдан ходимлар ва уларнинг қарамоғидаги одамларнинг фаровонлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин ва бу таъсирларнинг аҳамияти уларни ишга тушириш босқичига қадар дарҳол баҳоланиши⁴ керак.

Агар аҳамиятли таъсир ва таъсирлар башорат қилинса, уларни бошқариш учун лойиҳа томонидан режалаштириш режаси ишлаб чиқилиши керак.

⁴ Баҳолаш ишчиларнинг умумий сони, ишчи кучининг улуши, ишлаётган аҳолининг фоиз даражаси, мавжуд меҳнат бозорининг хусусиятлари, маҳаллий иқтисодиётда диверсификация даражаси, ишсизликнинг иккинчи даражали таъсири каби омилларни ўз ичига олади.

2.3.2 Шартли фермер хўжалигини тугатиш

Заводларнинг ёпилиши компаниядан шартнома бўйича фермер хўжаликлари билан этказиб бериш шартномаларини бекор қилишни талаб қилади. Пахта этиштириш мавсуми тугашидан олдин тугатилса, зарар келтириши ва пудратчиларга салбий таъсир кўрсатиши ва пировардида уларнинг ишчиларига таъсир қилиши мумкин. Таъсирнинг аҳамияти шартнома муддати тугагунга қадар аниқланиши керак ва шартнома бўйича фермерлар учун даромад ва ҳосил йўқотилишининг олдини олиш учун таклиф этилиши керак. Таъминот шартномаларини бекор қилиш фақат йиғим-терим тугагандан ва шартнома бўйича фермерларга тўловлар шартномалар шартларига мувофиқ равишда тўлангандан сўнг амалга оширилади.

2.3.3 Бўш жойлар ва фойдаланилмаётган эрлар

Агар лойиҳа муддати тугаса, асбоб-ускуналар ва жиҳозлар ишламай қолиши мумкин, ўта оғир ҳолатларда эса яроқсиз ҳолга келиши мумкин. Агар тегишли равишда чора кўрилмаса, бу хавфли ускуналар ва / ёки ифлосланган эрлар туфайли одамлар ва табиий ресурслар учун соғлиқ, хавфсизлик ва хавфсизликка таҳдид солиши мумкин. Бу, шунингдек, носоғлом тузилмалар туфайли лойиҳа майдонининг қийматини пасайтириши мумкин.

Лойиҳани фойдаланишга топшириш даврида лойиҳанинг барча объектлари олиб ташланади ва эрлар ифлосланмасдан қайтариб олинади. Лойиҳадан олдинги ландшафт тикланади (Қайта тикланган майдонлардан ташқари) ва ер бошқа фойдаланувчилар учун қайта тақсимланиши мумкин. Компания эскирган жойларни хавфсиз ҳолга келтиради (Масалан, ифлосланган эрлар ёки ортиқча қурилмалар) ёки жойнинг ободонлаштириш қиймати камида бошланғич ҳолатига қайтарилиши ёки яхшиланиши учун уларни ландшафт қилади.

2.4 Лойиҳанинг мумкин бўлган хатарлари

Ёрни қуриш, лойиҳани тайёрлаш ва қуриш босқичи қурилиш ишчилари ва жамоалар учун мумкин бўлган хатарлар билан боғлиқ бўлади. Лойиҳанинг ўртача пасайтирилган хавфи ишчилар соғлиғи, хавфсизлиги, фаровонлиги ва қурилиш вақтида меҳнат ҳуқуқларига таъсир қилиши билан боғлиқ, бу тахминан беш дан этти ойгача давом этади. Ушбу хавфлар Атроф-муҳит ва ижтимоий бошқарув режаси (АМИБР) ва бошқа лойиҳаларни амалга ошириш, АМИБР га киритилган лойиҳанинг сиёсати ва протседуралари, пудратчининг атроф-муҳит, соғлиқ ва хавфсизлик (АМСХ), ишчи кучи устидан назоратини амалга ошириш орқали камайтиради. Лойиҳа майдонларидаги ижтимоий амалиётлар, пудратчилар томонидан бажариладиган ишларни бошқариш ва назорат қилиш учун этарлича АМСХ, меҳнат ва ижтимоий ресурсларни ажратадиган пудратчининг шартномаларидаги мажбурий чоралар сифатида кўрилади.

Мажбурий меҳнат, айниқса қишлоқ хўжалиги ва қурилиш саноатида, Ўзбекистонда тан олинган муаммо ҳисобланади. Гарчи ҳукумат томонидан қатъий сиёсий мажбурият мавжуд бўлса ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш ташкилотларининг ушбу муаммони ҳал қилишга қаратилган саъй-ҳаракатлари мавжуд бўлсада, Ўзбекистон пахтачилигидаги мажбурий меҳнат, айниқса, меҳнат соҳасида муаммо бўлиб қолмоқда. Сирдарё каби ноаниқ минтақалар, лойиҳа болалар таъминоти занжирида болалар меҳнати ва мажбурий меҳнатнинг ҳар қандай шакллари ёки у билан шуғулланадиган ҳар қандай бошқа ишларнинг олдини олиш мажбуриятини олади. Лойиҳа пахта этиштириш ва йиғим-теримда муносиб меҳнат амалиётини тарғиб қилади. Лойиҳа 2020-2021 йилларда пахтани ишлаб чиқариш учун Яхши пахта ташаббуси (ЯПТ) сертификатидан ўтказишни режалаштирмоқда. ЯПТнинг 6-тамойили – бу муносиб иш ва ХМТнинг "Асосий меҳнат стандартлари" га бағишланган саккизта асосий конвенциялари, жумладан болалар меҳнати ва мажбурий меҳнатга барҳам бериш тўғрисидаги қоидаларини ҳисобга олади. ЯПТ миллий қонунларни ҳурмат қилади ва муносиб меҳнат принтсипи барча пахта ишлаб чиқарувчиларнинг миллий меҳнат талабларига ва ИХС халқаро меъёрларга

мувофиқ бўлишини талаб қилади, чунки миллий қонунчилик стандартларга мос келадиган халқаро талабдан пастроқ бўлса бу кўриб чиқилади.

Лойиҳанинг ҳудуди қишлоқ хўжалигидан ташқаридаги ишчиларни жалб қилиниши туфайли мажбурий меҳнат таъсирига учраганлигини ҳисобга олиб, пахта таъминоти занжири билан боғлиқ болалар меҳнати ва мажбурий меҳнат хавфи, яқинда эришилган яхшиланишларни ҳисобга олган ҳолда ўртача даражада ҳисобланади. Яъни халқаро ҳамжамият билан ҳамкорликда ушбу муаммони ҳал қилишда Ўзбекистон томонидан бир қанча чоралар ҳисобга олинади. Лойиҳа маҳаллий фермерларни лойиҳани этказиб бериш занжирига жалб қилганлиги сабабли, баҳолаш томонидан қатъий бошқариш, мониторинг ва ҳисобот тузиш тавсия этилган ва шунингдек, асосий манфаатдор томонлар, ноҳукумат ташкилотлар (НТ), ҳукумат ва бошқа лойиҳалар билан ҳамкорликни ўз ичига олади. Уларнинг барқарор пахта амалиётини яратиш бўйича биргаликдаги сай-ҳаракатлари ҳам кўриб чиқилади. Агар ушбу чоралар амалга оширилса, лойиҳа, ҳеч бўлмаганда, Сирдарё ва Қашқадарё вилоятларида лойиҳани қамраб олиш зонасида мажбурий меҳнат ва болалар меҳнати муаммосини ҳал қилиши мумкин.

Иш билан боғлиқ ишнинг хавсизлиги ва саломатлиги (ИХС) билан боғлиқ хавфлар лойиҳанинг асосий таркибий қисмлари ва далаларда ишлаши билан боғлиқ бўлиб, хавфлар ўртача даражада бўлиши кутилмоқда. Аммо ИХС хавфини камайтириш учун таниқли тадбирлар мавжуд. Худди шундай, лойиҳанинг ишлаш босқичи машиналар ва транспорт воситаларидан фойдаланиш натижасида аҳоли саломатлиги, хавфсизлиги ва фаровонлиги учун хавф туғдириши мумкин: Масалан ташиш, сақлаш ва зарарли моддаларни ишлатиш. Ушбу хавфларни осонликча камайтириш ёки олдини олиш мумкин.

2.5 Жамланма ижтимоий таъсирлар

Лойиҳанинг кенгроқ қисмида яна олти пахта кластери мавжуд (бештаси Қашқадарё вилоятида ва биттаси Сирдарё вилоятида). Лойиҳа билан биргаликда ушбу кластерлар пахтачиликни механизатсиялаштириш, пахта терувчилар учун муносиб меҳнат шароитларини яратиш ва пахтани этказиб бериш учун жозибадор нархларни таклиф қилишади. Ўзбекистон ҳукумати, фуқаролик жамияти ташкилотлари, маҳаллий фаоллар ва халқаро ҳамжамият (Жаҳон банки ва ХМК, ХМТ, ЯПТ, Халқаро пахта бўйича маслаҳат қўмитаси ва бошқалар) пахтачилик соҳасида барқарор пахтани этиштириш амалиётини йўлга қўйиш борасида олиб борилаётган ишлар билан бир қаторда компания ва ЯПТни 2020-2021 йилларда сертификатлаш, лойиҳа мажбурий меҳнат ва болалар меҳнати масаласини, ҳеч бўлмаганда, Ўзбекистоннинг Сирдарё ва Қашқадарё вилоятларида ҳал қилишда ижобий самарасини беради.

Лойиҳанинг яна бир кумулятив таъсири прогноз қилинмоқда ва лойиҳанинг кенгроқ қисмида қолган бешта кластернинг ишлаши, қайта ишлаш (пахта тозалаш) ва ишлаб чиқариш (тўқиш, йигириш ва тикиш) иншоотлари қурилиши ва паст нархдаги маҳсулотларни алмаштириш натижасида тармоқни саноатлаштириш билан боғлиқ ишлар кўриб чиқилмоқда. Пахтачилик кластерларида ва янги қайта ишлаш ва ишлаб чиқариш корхоналарида малакали кунлик иш ўринлари бўйича мавсумий иш ҳақи тўлаш мавжуддир.

3 Лойиҳанинг атроф-муҳитга таъсири

3.1 Ҳавонинг сифати

3.1.1 Ерларни тайёрлаш, тайёрлаш ва қуриш / фойдаланишга топшириш босқичи

Қурилиш, бузиш, қазिश ишлари ва далани текислаш ишлари чангнинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин, бу яқин атрофдаги маҳаллий жамоаларга ўртача вақтинча таъсир кўрсатиши мумкин. Лойиҳанинг қурилиши ва фойдаланишга топширилиши билан боғлиқ бўлган тадбирлар чанг кўтарадиган турли хил потенциал имкониятларга эга деб ҳисобланади, баъзи тадбирлар, агар уни камайтириш учун тегишли чоралар кўрилмаса, чангнинг юқори миқдорини келтириб чиқаради. Бироқ бу ҳаракатлар қисқа вақт ичида мумкин бўлган таъсирни камайтиради. Чанг кўтариш потентсиали ва ишларнинг давомийлигини ҳисобга олган ҳолда, ишчилар ва аҳоли саломатлигига чанг таъсирининг даражаси мўтадил деб ҳисобланади. Пахта тозалаш заводи қурилиш майдончасига яқин бўлган ягона ретсептор – Денов жамоаси бўлиб, у пахта тозалаш заводидан 116 м масофада жойлашган. Ҳаво сифатига таъсирини назорат қилиш бўйича ХМКнинг Атроф-муҳит саломатлиги ва хавфсизлиги (АМСХ) кўрсатмаларига мос келадиган чанг сувини бостириш ва тўсиқларни ўрнатиш каби таклиф этилаётган юмшатиш чоралари қурилиш босқичларини бошқариш режаларига киритилади.

3.1.2 Фойдаланиш даври

Чанг

Далаларни текислаш, қазिश, шудгорлаш ишлари пайтида чангнинг потенциал таъсирини юмшатиш бўйича тегишли чоралар кўрилмасдан ўртача даражада бўлиши мумкин. Дала ишларида чангнинг ишчиларга ва соғлиққа зарарли таъсирини минималлаштириш учун далаларда ишларни бажариш пайтида саноатнинг умумий амалиёти об-ҳаво шароитларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади, шу жумладан шамолли кунларда аҳоли пунктлари атрофида чанг ҳосил бўлишини тақиқлаш жуда муҳимдир.

Ўғит ва пеститсид аерозолларидан фойдаланиш

Пахта этиштириш учун далаларга ўғит ва пеститсид қўлланилади. Бу ишчи эритмани 2 м баландликдан тупроқ юзасига туширишга имкон берадиган вертикал пуркагичлар ёрдамида тракторлардан олинади. Шу тарзда аерозолнинг ишчи эритмаси ўсимликларнинг вегетатив қисмларига ёки тупроқ юзасига жойлашади.

Томчилаларнинг катта оғирлиги туфайли сувга асосланган аерозолларнинг паст ўзгарувчанлигини ҳисобга олсак, пуркаш пайтида ўсимликларнинг вегетатив қисмлари ёки тупроқ юзасига этиб бормаган ҳар қандай аерозол томчилари шамол орқали кўтарилиши эҳтимолдан холи эмас.

Ўғитларни қўллаш ва зараркунандаларга қарши даволаниш қисқа муддатларда йилига тўрт мартагача олиб борилишини ҳисобга олсак, ўғит ва пеститсид аерозолларининг атмосфера ҳавоси сифатига таъсири аҳамиятсиз деб баҳоланмоқда. Атмосфера ҳавосининг салбий таъсирини, шунингдек, шамолли кунларда аҳоли пунктлари яқинида ўғит ва пеститсид аерозолларини қўллашни тақиқлаш каби таъсирини камайтириш учун энг яхши амалий чоралар ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда.

Пахта тозалаш заводларидан чиқадиган ҳаво чиқиндилари

Пахта тозалаш заводлари куз-қиш даврида пахта толасини тозалаш ва қуриштириш, чигитни қайта ишлаш ва биноларни иситиш, пахта чанглари ва олтингургурт кислотаси тутунининг оз миқдордаги чиқиндилари натижасида куз-қиш мавсумида иш пайтида пахта чангнинг, азот ва олтингургурт оксидларининг вақтинча чиқиндилари пайдо бўлади. Ундан ташқари уруғларни қайта ишлаш учун ушбу моддалар

атмосфера ҳавосида аҳамиятсиз ва қисқа муддатли кўпайишига олиб келиши мумкин. Ишлаш даврида ва иситиш мавсумида ишлайдиган газли қозонхоналар азот оксиди ва олтингугурт оксиди чиқиндилари туфайли ҳаво сифатига озгина маҳаллий таъсир кўрсатади. Бошқа ифлослантирувчи манбалар бўлмаганда ҳавода ушбу ифлослантирувчи моддаларнинг паст миқдорини ҳисобга олган ҳолда, сезгир ретсепторларга (Денов ҳамжамиятига) ва бу ҳаво сифатига умуман таъсирининг аҳамияти аҳамиятсиз деб баҳоланади. Амалдаги пахта тозалаш заводлари чиқиндиларининг олдини олиш ва минималлаштириш бўйича барча чора-тадбирлар миллий ва амалдаги халқаро стандартларга жавоб берадиган тарзда лойиҳа дизайнига киритилади. Қочиб кетадиган эмиссия манбаларининг мумкин бўлган таъсирини камайтириш учун ёнилғи баклари, қувурлар ва қулфлаш мосламаларини доимий равишда кузатиб бориш ва ўз вақтида таъмирлаш керак. Шу билан бирга, юзага келиши мумкин бўлган таъсирни камайтириш чоралари кўрилади.

3.1.3 Ишни якунлаш босқичи

Лойиҳани бекор қилиш ҳолатларида бино ва иншоотларнинг бузилиши натижасида ҳаво сифатига ҳар қандай таъсирнинг юзага келиши ва қурилиш босқичида бошдан кечирганларга ўхшаш бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Қурилиш босқичига ўхшаб, улар ўртача салбий аҳамиятга эга. Қурилиш босқичида шунга ўхшаш юмшатиш чоралари қўлланилади.

3.2 Ер ва тупроқ шароити

3.2.1 Ерларни ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва қуриш босқичи

Пахта тозалаш заводлари ва техника омборлари илгари колхозлар ва фермерлар жамоалари томонидан пахта ва ғалла йиғиш, сақлаш ва тайёрлаш, қишлоқ хўжалиги техникалари ва устахоналарини сақлаш учун ишлатиладиган яхши ишлаб чиқилган майдонларда қурилади.

Инфратузилма ва пахта тозалаш заводлари учун участкаларни тайёрлаш бўйича тадбирлар тупроқнинг юқори қатламини ағдаришга олиб келади ва ер ости сув омборлари, ер ости қисмида бўлиши мумкин бўлган металл элементлар ва қувурларни безовта қилиши ва ҳозирги пайтда ифлосланмаган тупроқ қатламларини ифлосланишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли, пахта, ғалла ва техникани сақлаш майдонларининг илгари эксплуатациясидан келиб чиққан ҳолда, тупроқнинг сезгирлиги паст деб ҳисобланади, қазиш ишлари ва пахта тозалаш заводлари қурилиш майдончаларида текислаш пайтида тупроққа таъсир этувчи зарарли аҳамиятсиз деб баҳоланмоқда.

Қурилиш жараёнида мойлаш материаллари, ёқилғи ва семент каби бир қатор хавфли моддалар қўлланилади. Ушбу материаллар жойга ташишни ҳам талаб қилади. Тасодифий тўкилиши ёки хавфли моддаларнинг оқиб кетиши, ер ости сувлари учун потенциал оқибатларга олиб келадиган тупроқнинг ифлосланишига олиб келиши мумкин. Бироқ, замонавий жойларни бошқариш энг яхши халқаро амалиётга кўра аҳамиятсиз бўлиб, аҳамиятсиз хатарни келтириб чиқариши мумкин. Лойиҳа ҳудудида ўғитлар ва нефт маҳсулотлари билан ифлосланган тупроқларнинг ўртача қийматини ҳисобга олган ҳолда, шунингдек, қурилиш ишлари олиб бориладиган майдонлар бундан мустасно, тупроққа таъсири аҳамиятсиз фойдали деб баҳоланади.

Чиқиндиларни бошқариш лойиҳага тегишли чиқиндиларни бошқариш режасига риоя қилиш орқали муносиб равишда камайтирилиши мумкин.

3.2.2 Фойдаланиш даври

Хавфли материалларни сақлаш, ташиш ва улардан фойдаланиш

Худди шундай, қурилиш босқичига қадар, лойиҳанинг асосий мумкин бўлган зарарланиши зарарли материаллардан фойдаланиш, ташиш ва сақлаш, шунингдек пеститсидлар ва ўғитларнинг қолдиқларини йўқ қилиш билан боғлиқ. Лойиҳани амалга ошириш билан боғлиқ ифлослантирувчи

моддалар ёғларни, ёқилғиларни, пеститсидларни, ўғитларни ва ўсимликларни парвариш қилиш билан боғлиқ бошқа кимёвий моддаларни, масалан, пахта заводларини зарарсизлантиришни ўз ичига олади. Таъсир омборхонадаги сувнинг тўкилиши ва тарқалиши, ташиш пайтида йўқотишлар, ўсимликларни парвариш қилишда ортиқча миқдордаги кимёвий моддаларни истеъмол қилиш ва қолдиқларни ноўрин тарзда йўқ қилиш натижасида юзага келади.

Лойиҳа томонидан ишлатиладиган кимёвий моддаларнинг аксарияти сувда эрувчан ва жуда ҳаракатчан бўлиб, катта майдонни ифлослантириши мумкин. Ер ости сувларидаги кимёвий моддалар таъсирини камайтирмасдан, улар кейинчалик кўчиб ўтиши мумкин, бу эса ер ости сувлари учун хавф туғдиради. Баъзи суюқликлар, шунингдек, ер ости сувларида вертикал равишда кўчиб ўтиши мумкин, юқори табиий шўрланган ер ости сувлари паст бўлишига қарамай, чуқур қатламлари учун хавф туғдиради.

Дефолиантлар, пеститсидлар ва ўғитларнинг ҳаддан ташқари қўлланилишидан заҳарланиш ўғитлар, пеститсидлар ва бошқа агрокимёвий эритмалар тайёрлаш бўйича қатъий кўрсатмалар ва экинларга эҳтиёжни аниқ аниқлаш орқали бошқарилади.

Кимёвий хавфлар миллий ва халқаро талаблар ва кимёвий ишлаб чиқарувчилар томонидан тақдим этиладиган хавфсизлик маълумотлари асосида бошқарилади. Хавфсизлик назорати чоралари миллий ва амалдаги халқаро стандартларнинг талабларига, масалан, ЕТТБнинг ишлаш талаблари 4 ва ЕИ Севесо III Директиваси⁵ каби талабларга асосланади. Физикавий, кимёвий ва биологик хавфларнинг сабабларини аниқлаш ва хавфларни бартараф этиш, хавфларни бошқариш ва хавфларни минималлаштириш орқали автоҳалокатлар, шикастланишлар ва иш билан боғлиқ касалликларнинг олдини олишга қаратилган соғлиқни сақлаш, хавфсизлик ва атроф-муҳитнинг комплекс режаси амалга оширилади.

Пахта тозалаш заводлари ва транспорт воситалари омборлари миллий қонунларга мувофиқ нефт маҳсулотлари ва агрокимёвий моддаларни сақлаш омборлари билан таъминланади, яъни барча хавфли материаллар пакетланган жойларда ёки контейнерларда ёки оқова сувларни тозалаш тизимида тушадиган сиртли жойларда сақланади.

Замин ифлосланиши пахта тозалаш заводи майдонларида ва далаларнинг кенг майдонида тупроқ сифатига таъсир қилиши мумкин. Тупроқ ўғитлар ва нефт маҳсулотлари билан ифлосланганлиги сабабли паст ёки аҳамиятсиз бўлган ретсепторларга эга деб ҳисобланади. Унинг паст қийматидан келиб чиққан ҳолда, тупроққа таъсирнинг аҳамияти аҳамиятсиз деб баҳоланади.

Барча тезкор ходимлар потенциал хавф ҳақида хабардор қилинади. Лойиҳа зарарли материалларни хавфсиз сақлашни ташкил қилади. Керакли шамоллатиш тизими таъминланади. Ходимларнинг фаровонлиги учун қўллар ва юзларни ювиш ва ичиш учун тоза сув берилади. Фавқулудда вазиятларга тайёргарлик ва уларга қарши чоралар режаси миллий қоидаларга қатъий мувофиқ равишда тайёрланади, чунки пахта тозалаш заводларида ёнгин ва портлашларнинг олдини олиш керак. Ишчиларнинг соғлиғига бўлган таъсирни миллий талаблар ва ХМК АМСХ йўриқномасига мувофиқ тегишли шахсий ҳимоя воситаларидан (профилактика ускуналари) фойдаланган ҳолда ҳам олдини олиш мумкин.

3.3 Сув манбалари ва сув сифати

3.3.1 Ерни ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва қуриш босқичи

Қурилиш босқичида ер усти сув манбаларига, масалан, маҳаллий аҳоли томонидан чорва молларини суғоришда фойдаланадиган дренаж каналлари ва ғишт ишлаб чиқариш учун асосий таъсир дренаж тизимида юқори ифлосланган чўкинди юклари билан юзаки сув оқиши мумкин. Жойдан оқиб чиқадиган

⁵ Хавфли моддалар билан боғлиқ бўлган ҳалокат хавфини бошқариш бўйича Европа Парламенти ва Кенгашнинг 2012 йил 4 июлдаги 2012/18 / ЕИ директиваси.

сув, айниқса дренаж коллекторлари ёнида ва ичидаги қазиш ишлари, чўкинди қатламининг юқори юкланишига олиб келиши мумкин. Қурилиш жараёнида тасодифий ёқилғи ва кимёвий тўкилган сув оқибатида ифлосланиш эҳтимоли мавжуд.

Дренаж коллекторларининг узунлиги ва конфигурациясини ҳисобга олган ҳолда, уларга тушадиган барча тўхтатилган моддалар (масалан, кум, лой) канал тубига жойлашади ва ҳеч қачон қабул қилувчи сув ҳавзаларига этиб бормайди. Шунингдек, нефт ва ёқилғининг тўкилиши натижасида келиб чиқадиган сув билан ифлосланиш хавфи аҳамиятсиз деб баҳоланиши мумкин, чунки 100 км узунликдаги дренаж тизими катта биокимёвий қувватни англатади – яъни унинг сув ўсимликлари яхши ривожланган ва органик моддаларни ўзлаштириши ва тўплаши мумкин.

Қурилиш маҳаллий қурилиш меъёрлари ва қоидаларига, шунингдек экологик ва бошқарув режасида белгиланган атроф-муҳитнинг экологик амалиёти ва ифлосланишни олдини олиш чораларига риоя қилади.

3.3.2 Фойдаланиш даври

Абстракция ва суғориш

Айни пайтда сув Амударё ва Сирдарёдан тортиб олинмоқда. Суғориш тизимларини сув билан таъминлаш миқдори маҳаллий суғориш тизимлари ҳавзаси идоралари томонидан белгиланади ва тартибга солинади. Суғориш тизимига сув мўл миқдорда берилади; Бироқ, лойиҳа ҳудудининг айрим қисмлари сув тақчиллигига дучор бўлмоқда, тақсимлаш тармоғининг ёмон ҳолати, боғичлар, оқиш ва бошқалар. Фермалар ва уй хўжаликлари томонидан суғориладиган сув истеъмоли ҳисобга олинмайди.

Ер ости сувлари даражаси, иқлими, тупроқ ва бошқа шароитларга қараб, пахта суғориш сони 2 дан 12 гача, суғориш ставкаси 2-8000 м³ / га ва пахта ҳосилдорлиги 3 дан 2 гача ўзгариб туради яъни 4 тоннагача. Лойиҳа ҳудудларида жорий суғориш суви 1 тонна пахта учун 3000 м³ атрофида. Лойиҳа томонидан амалга оширилган такомиллаштириш пахта этиштиришга сувга бўлган талабни 30 фоизга камайтиришга ёрдам беради ва 20 фоиз пасайишига суғориш тизимларининг ёмон ҳолати туфайли сув йўқотилишини камайтириш орқали эришилади.

Лойиҳа қуйидаги яхшиланишларни кўзда тутаяди, натижада сув истеъмоли 3000 м³ дан 2000 м³ га камаяди:

- Далаларни лазерли текислаш (сув сарфини 20% га камайтириш кутилмоқда)
- Дренаж тизимларининг яхшиланиши сув узатиш йўқотишларини камайтиради
- Мақсадли сувга эга сув омборлари ва ён томонлар сув сарфини камайтиради
- Суғоришнинг яхшиланган режаси экинларни ортиқча ва этишмаётган суғоришни олдини олишга ёрдам беради
- Тупроқнинг яхшиланган органик моддалари тупроқ сувини ушлаб туриш қобилиятини оширади
- Тупроқнинг шўрланиши пасайиши натижасида шўр ювиш учун сув сатҳининг камайиши / йўқ бўлиши мумкин.

Бундан ташқари, суғориш учун дренаж сувидан қайта фойдаланиш масаласи кўриб чиқилмоқда. Компания дренаж сувининг сифатини ва дренаж сувидан қайта фойдаланиш самарадорлигини баҳолайди.

Шунинг учун, суғориш суви лойиҳа ҳудудига дарёлардан эмас, балки сув омборлари ва суғориш тизимидан этказиб берилишини ҳисобга олган ҳолда ва лойиҳа экиладиган эрлар Қашқадарё вилоятидаги суғориладиган эрларнинг 5 фоизини ва Сирдарё вилоятидаги суғориладиган эрларнинг 28 фоизини ташкил этади. Суғориш учун тортишиш ҳажмининг пасайиши туфайли Амударёга лойиҳанинг таъсири аҳамиятсиз, Сирдарё учун эса унчалик фойдали эмас деб баҳоланиши мумкин.

Сув сифати

Далаларда пеститсидлар ва ўғитларнинг назоратсиз қўлланилиши ва тупроқни ҳаддан ташқари эритиб юбориш хавфи дренаж сувлари ва қабул қилувчи сув ҳавзаларининг ифлосланишига олиб келиши мумкин. Тузлар ва пеститсидларнинг кўпайиши дренаж каналларидаги экологик жамоатчиликка таъсир қилади, улар ўсимлик ва ҳайвонларнинг кўп турлари учун яшаш муҳитини таъминлайди. Қашқадарё ва Деухана кўлларида бошланғич сув сифати пастлиги сабабли, ушбу ретсепторларнинг ифлосланиш таъсирига сезгирлиги ўртача деб баҳоланмоқда. Шундай қилиб, лойиҳа фаолиятининг дастлабки босқичида ретсепторларга таъсир этишмовчилик сифатида баҳоланади, бунда дефолиантлар, пеститсидлар ва ўғитларни қўллашда оқилона ёндашув қабул қилинган ва эритмалар концентрацияси ҳисобга олинса, экинларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш олиб борилади.

Айдар-Арнасай кўллар тизими муҳим орнитологик ҳудуд бўлиб, сув сифатининг ўзгаришига юқори сезувчанлик ҳисобланади, шунинг учун ушбу ретсепторга таъсир дастлабки босқичларда катта салбий деб баҳоланади, агарда юмшатиш чоралари кўрилса, мўтадил ёки аҳамиятсиз даражага тушиш тенденцияси мавжуд.

Касбий соғлиққа таъсир

Лойиҳани амалга ошириш давомида ишчилар суғориш сувлари ва дренаж сувлари билан алоқада бўлишади, бу гелминтик ва ўткир ичак инфекциялари каби биологик хавфларни келтириб чиқариши мумкин. Шунингдек, экинларга қўлланиладиган ўғитлар ва пеститсидларнинг тўғридан-тўғри оқиб чиқиши ёки шўр ювиш натижасида ҳосил бўлиш хавфи мавжуд. ИХС таъсирининг катталиги асосий деб баҳоланади.

Ишчилар соғлиғига таъсирни минималлаштириш учун лойиҳа ходимларига оқилона технологик эҳтиёжларсиз суғориш ва дренаж сувлари билан алоқа қилмаслик ва бундай сувни қабул қилишда биринчи ёрдам чораларига ўргатилади. Заҳарланиш ёки биологик хавф туғдирганда тиббий ёрдам кўрсатилади.

Далаларда ўғитлар ва пеститсидларни қўллаш ставкалари энг кам ҳосил олиш учун этарли даражада кимёвий моддаларни қўллаган ҳолда ҳисоблаб чиқилади ва ҳеч бўлмаганда ишлаб чиқарувчилар томонидан тавсия этилган чегараларда бўлади. Ушбу чора дренаж каналларига ўғитлар ва пеститсидларнинг ювилишини камайтириш ва қабул қилувчи сув ҳавзаларига таъсирини ва ишчилар таъсирини камайтириш учун мўлжалланган.

Дренаж сувининг сифати нефт маҳсулотлари, пеститсидлар ва бошқалар даражасида доимий равишда назорат қилиб борилади. Нефт маҳсулотлари, пеститсидлар ва бошқа агрокимёвий моддаларни дренаж коллекторлари ва суғориш каналларига тасодифий туширишда фавқулодда чоралар режаси ишлаб чиқилади.

Ичимлик суви истеъмоли

Лойиҳанинг маиший ва бошқа эҳтиёжлари учун ичимлик суви артезиан қудуқларидан (лойиҳа ҳажмига киритилмаган), тозалаш пунктлари ва автоулов базаларида қазиб олинадиган сув таъминоти билан таъминланиши кутилмоқда. Артезиан сувининг потенциалли юқори бўлганлиги сабабли ичимлик ва бошқа фойдаланиш учун яроқсиз бўлиб қолиш хавфи мавжуд. Бундай вазиятда маиший эҳтиёжлар учун сув сотиб олинади ва йўл танкерларидаги тозалаш пунктлари ва автоуловлар омборларига этказиб берилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистонда ичимлик суви истеъмоли қилишнинг стандарт меъёрини ҳисобга олган ҳолда, ҳар бир ишчи кунига максимал 50 литр сув истеъмоли қилади. Шундай қилиб, лойиҳанинг барча объектларида ичимлик сувининг бирлаштирилган истеъмоли деярли 10 м³ дан ошмайди ва таъсир қилиш ҳажми аҳамиятсиз бўлади.

Лойиҳа оқава сувлари

Пахта ишлаб чиқариш технологияси билан боғлиқ оқава сувлар кутилмайди. Лойиҳанинг амалга оширилишида бўронли сув оқими, қишлоқ хўжалиги ва бошқа нефт машиналари билан ифлосланган машиналар, шунингдек маиший оқава сувлар ишлаб чиқарилади.

Лойиҳанинг фаолияти (пахта тозалаш заводлари ва автоулов омборларини қуриш ва реконструкция қилиш) бўронли сув ва маиший оқава сувларни йиғиш тизимларини таъминлашни ўз ичига олади. Бўронли сувларни йиғиш ва тозалаш Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ амалга оширилади; бундай иншоотлар шағални тозалаш ва мойни йиғишни ўз ичига олади, шунинг учун тозаланган сув дренаж каналларига юборилади.

Марказий канализация тизимлари бўлмаганда, санитария оқава сувлари септик танкларда йиғилади ва кейинчалик ихтисослаштирилган пудратчи томонидан тозалаш учун олиб ташланади.

Қишлоқ хўжалиги техникаларини ва бошқа транспорт воситаларини ювиш, сувни қайта ишлаш тизимлари бўлган алоҳида жойларда ўрнатилади.

Келгусида оқава сувларни йиғиш ва тозалаш тизимлари тўғрисида маълумот кам бўлса ҳам, маҳаллий иқлимни (йиллик ёғингарчилик 200 мм), сув истеъмоли ва оқава сувларни ишлаб чиқаришнинг стандарт ставкаларини ҳисобга олган ҳолда, лойиҳанинг маҳаллий яшаш жойларига, тупроқ ва сув ҳавзаларига таъсири сифатида баҳоланади.

3.3.3 Ишни тугатиш босқичи

Ишни тугатиш босқичидаги ишлар қурилиш босқичига жуда ўхшаш бўлиши мумкин. Бўрон суви оқишини бошқариш учун яхши амалиёт қабул қилинади. Шу билан бирга, турли кемалар, қувурлар ва бошқа нарсаларда қолган кимёвий моддалар натижасида сирт сувининг ифлосланиш хавфи мавжуд. Амалий чора-тадбирларнинг амалга оширилишини ҳисобга олсак, ортиб борган чўкинди сувларининг сув ресурсларига, сув сифатига таъсири даражаси аҳамиятсиз ёки таъсирсиз бўлади. Қабул қилувчи сув ҳавзаларининг кўтарилган чўкиндиларга бефарқлиги аҳамиятсиз деб ҳисобланади. Шунинг учун чўкинди таъсирининг аҳамияти аҳамиятсиз деб баҳоланади ва қурилиш ва бузиш учун илғор халқаро саноат амалиётидан фойдаланиш талаб қилинмайди.

3.4 Экология ва биохилма-хиллик

Лойиҳани қуриш ва ундан фойдаланиш пайтида юзага келиши мумкин бўлган таъсирлар қушлар ва сутемизувчиларга таъсир этувчи қурилиш ва эксплуатация ишларининг шовқин ва енгил безовталанишини, қўшни яшаш жойларига таъсир қиладиган иш жойлари атрофидаги чангнинг тушишини, қўшни яшаш жойларига таъсир кўрсатадиган транспорт воситаларидан фойдаланиш натижасида маҳаллий ифлосланиш хавфи ошишини ўз ичига олиши мумкин. , инвазив турларнинг тасодифий киритилиши ва тарқалиши, янги каналларни қуриш ва мавжуд сув каналларини тиклашда яшаш жойларининг вақтинча ёки доимий йўқолиши; Қурилиш ишлари давомида Қизил китобга киритилган ўсимликларнинг йўқолиши ва зарарланиши бўлиши мумкин.

Ҳимояланган ҳудудлар

Белгиланган табиатни муҳофаза қилиш зоналари (халқаро ёки миллий белгилар) лойиҳа майдончаларидан узоқда жойлашган:

- Қашқадарё вилоятдан 130 км масофада жойлашган Ҳисор тоғли ўрмон миллий қўриқхонаси;
- Зомин тоғ арча қўриқхонаси, Сирдарёдан 95-98 км масофада жойлашган;
- Қушларнинг муҳим жойлари, шу жумладан Талимаржон сув омбори (Лойиҳадан 6 км узоқликда) ва Айдар-Арнасой кўли тизими (лойиҳа ҳудудидан 60 км масофада жойлашган); ва

Бошқа ишлар таъсир қилиши эҳтимолдан узоқдир. Ҳимояланган жойларнинг сезгирлиги ўртача ёки юқори деб ҳисобланади. Ушбу муҳофаза қилинадиган объектларнинг лойиҳа ҳудудидан узоқлигини ҳисобга олган ҳолда таъсир ҳажми аҳамиятсиз, таъсирлар эйборсиз деб ҳисобланади.

Нозик яшаш жойлари

Лойиҳа участкалари майдонлардан ва бузилган эрлардан иборат. Лойиҳанинг таъсир ҳудуди (ТХ) нинг яшаш жойлари кам тежаш аҳамиятига эга, улар бегона ўтлар ва суғориладиган эрларнинг чўл ўсимликлари билан қопланган. Мавжуд суғориш ва дренаж тизимларини модернизатсия қилиш ва далалар конфигурациясини ўзгартириш пайтида баъзи қўшимча ўсимликларни тозалаш талаб этилади. Бироқ, бу яшаш жойлари паст даражада сақланиб қолади; Ишларнинг таъсири аҳамиятсиз бўлади.

Таниқли флора

ТХ лойиҳаси доирасида Ўзбекистон Қизил китобининг иккита тури қайд этилган: Фисус сариса ва Платанус асерифолия. Тўғридан-тўғри таъсир мавжуд суғориш ва дренаж тизимини модернизатсия қилиш пайтида дарахтларни йўқ қилиш ва далалар конфигурациясини ўзгартиришдан иборат. Ушбу турлар ўртача сақланиш аҳамиятига эга. Ишларнинг таъсири майда зарарли деб ҳисобланади; шунинг учун лойиҳа ҳудудидаги барча дарахтлар сақланиб қолинади.

Таниқли фауна

ТХ ХУҚН Қизил Рўйхати ва Ўзбекистоннинг Қизил китобига киритиладиган ҳайвонот дунёсига оид ёзувлар йўқ. 2019 йил орнитологик тадқиқотларида халқаро табиат муҳофазасига оид ёки Ўзбекистон Қизил китобига киритилмаган куш турлари қайд этилмаган. Ҳайвонларнинг йўқолиб кетиш хавфига олиб келадиган турларга таъсири аҳамиятсиз бўлиб ҳисобланади ва шунинг учун таъсирли эмас.

Енгиллаштириш чоралари

Тўкилиши ва ифлосланиши натижасида яшаш жойлари ва флорасига ҳар қандай таъсир ХМКнинг Атроф-муҳит, соғлиқ ва хавфсизлик қоидаларига мувофиқ камайтирилади. Лойиҳа дизайни яшаш жойларининг йўқолиши ва бузилишининг олдини олиш ёки минималлаштириш учун мавжуд инфратузилма коридорларидан фойдаланишни кўриб чиқди ва ҳисобга олди. Қурилиш ва эксплуататсия пайтида парвариш қилинаётган ёки кўчиб юривчи қушларга таъсирини камайтириш учун шовқинни камайтиришнинг энг яхши амалий чоралари қўлланилади:

3.5 Материаллар ва чиқиндиларни бошқариш

Лойиҳанинг материаллари ва чиқиндилари икки тоифага бўлиниши мумкин – хавфли эмас ва хавфли. Потенциал хавфли материаллар ва чиқиндилар пеститсидлар, ўғитлар, мойлар ва эритувчилар чиқиндилари, ифлосланган қадоқлар, тозалаш материаллари, ифлосланган тупроқлар, ишлатилган батареялар, симоб лампалар бўлиши мумкин. Ушбу зарарли моддаларни бошқариш, хусусан, ишлов бериш ва якуний тозалаш ёки йўқ қилиш усулларини синчковлик билан кўриб чиқиш керак.

3.5.1 Ерларни тайёрлаш ва қуриш босқичи

Қурилиш жараёнида ишлатиладиган материаллар асосан лойиҳа учун асбоб-ускуналарни, шунингдек, участкаларни тайёрлаш учун ишлатиладиган материаллар, масалан, пойдеворлар ва бинолар учун пойдеворлар ва ёрдамчи тузилмалар учун бетон, бинолар учун пўлат, биноларнинг ички қисмларини ўрнатиш учун материаллар ҳисобланади.

Лойиҳанинг қурилиши босқичи билан боғлиқ чиқиндиларнинг атроф-муҳитга таъсири қисқа муддатли бўлади ва асосан қурилиш майдончаси ва атроф атрофни ахлат ва маиший чиқиндилар билан ифлосланиши, тупроқни бетон, ғишт ва нефт маҳсулотларининг тўкилиши каби жиҳатлар учун қайтаради. Қурилиш босқичидаги ушбу мумкин бўлган таъсирлар чиқиндиларни бошқариш бўйича батафсил режалар орқали самарали бошқарилади.

3.5.2 Операцион даври

Хавфли хусусиятга эга деб ҳисобланган материаллар, хусусан, ишлов бериш, сақлаш, тозалаш ва йўқ қилиш усуллари учун беғараз кўриб чиқишни талаб қилади. Баъзи материаллар маълум истеъмол ва сақлаш ҳажмига эга, бошқа материалларнинг истеъмоли ва ҳажми одатдаги ишларга боғлиқ бўлади, шунинг учун барча материаллар учун аниқ ҳажми бериш қийин. Қуйидаги жадвалда лойиҳа учун зарур бўлган асосий материаллар келтирилган.

Жадвал 3.1: Иш пайтида ишлатиладиган асосий хавфли материаллар

Материаллар	Сақлаш
Пеститсидлар	Қуруқ сақлаш
Ўғитлар	Қуруқ сақлаш
Минерал мой	Барабанларда хавфсиз тўплам билан сақланадиган омборхонада сақланади
Дизел ва бензин	Танланган ҳудудда танкларда сақланади
Олтингурт кислотаси	Барабанларда хавфсиз тўплам билан сақланадиган омборхонада сақланади
Меркурий лампалар	Хавфсиз бинода сақланадиган қутида

Барча материаллар этказиб берилиши асфалтланган жойларга туширилади. Барча материаллар об-ҳаводан ҳимояланган бинода сақланади ва полга тўкилган жойлар жойлаштирилган ва дренаж тизими билан жиҳозланган бўлади. Ичкарида сувнинг тўкилишига жавоб бериш учун сорбентлар ва ускуналар таъминланади. Шунингдек, омборхоналар ёнғин ва портлашни аниқлаш ва жавоб қайтариш мосламалари билан жиҳозланади.

Ўғитлар ва пеститсидларнинг ишчи эритмалари амалий машиналар резервуарларида ёки сув ўтказмайдиган махсус жойда тайёрланади. Пеститсидлар тўплами кичик (100 дан 550 граммгача) ва ўғитлар ва пеститсидлар қуруқ эритма сифатида этказиб берилишини ҳисобга олсак, атроф-муҳитга бирон бир муҳим сув оқиши мумкин эмас.

Йўл танкерларидан ёқилғини тушириш, ёнилғи сақлаш ва қишлоқ хўжалиги техникаларига ёқилғи қуйиш сувни тозалаш тизимидаги нефт қопқоғига уланган сув ўтказмайдиган асфалтлаш ва дренаж тизимини таъминлаш билан бир қаторда, амалдаги миллий стандартларга мувофиқ жиҳозланган махсус жойларда ташкил этилади.

Лойиҳани амалга ошириш натижасида вужудга келадиган чиқиндилар оқими атроф-муҳитга зарарли таъсирни минимал даражага этказиш ва миллий қоидаларга ва амалдаги халқаро стандартларга риоя қилиш учун этарли даражада фойдаланиш, ишлов бериш, сақлаш ва йўқ қилиш тартибини талаб қилади. Амалиёт натижасида ҳосил бўлган хавфли чиқиндиларга сарфланган кимёвий моддалар, ёғлар, ёғли гиламчалар, симоб лампалар киради.

Лойиҳада пахта толаси, чигит, буғдой маккажўхори ва манг ловия ишлаб чиқарилади. Хом пахта очик майдонларда пахта тозалаш заводлари ва омборхоналарида сақланади. Пахта чигити, буғдой маккажўхори ва мош ловиялари силосларда сақланади. Лойиҳа маҳсулотларини сақлашда атроф-муҳитнинг ифлосланиш хавфи йўқ.

АМИБР материалларни сақлаш, ишлов бериш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган аварияларни минималлаштириш учун бошқариш чораларига ҳаволани ўз ичига олади.

3.5.3. Ишни якунлаш босқичи

Халқаро саноат амалиёти ва Ўзбекистоннинг миллий тартибга солиши фойдаланишга яроқсиз бўлганида чиқиндиларни бошқариш учун лойиҳалаштириш нуқтаи назаридан фойдаланиш имконини беради. Компания ушбу усулларни иложи борича қўллайдиган ва атроф-муҳит учун мақбул бўлган йўналишларни аниқлаш учун чиқиндиларни йўқ қилиш амалиётини доимий равишда кўриб чиқади.

3.6 Йўл ва транспорт

Қурилиш майдончалари, масалан, тозалаш пунктлари атрофидаги сезгир ретсепторларга қатновнинг таъсири, лойиҳа ҳудудларидаги автомобил йўлларида бошланғич қатнов камлиги ва қурилиш босқичининг қисқа давомийлиги сабабли аҳамиятсиз деб баҳоланмоқда.

Қарши ва Гулистон шаҳарларида иккита турар-жой мажмуасини қуришда кунлик қўшимча трафик талаб қилинадиган қурилиш материалнинг камлиги сабабли уланиш йўлларида транспорт ҳаракати сезиларли даражада ошишига олиб келмайди. Қўшимча ҳаракатларнинг катталиги аҳамиятсиз деб ҳисобланади. Қурилиш материалларини этказиб бериш иш вақтидан ташқари вақтда амалга оширилиши керак. Йўллар бўйлаб транспорт воситаларини тўхтатиш тақиқланади. Кириш йўллари яқинидаги заиф йўлдан фойдаланувчилар ва турар жой мулкдорлари учун хавфни камайтириш чоралари қурилиш ҳаракатини бошқаришнинг режаси (ҚХБР) доирасида аниқланади.

Амалиёт даврида аҳоли сони ва транспорт воситаларининг тўхтаб турадиган жойлари аҳоли пунктларидан ташқарида жойлашганлиги ва қишлоқ хўжалиги техникалари асосан аҳоли пунктлари ёки жамоат йўлларида чиқмасдан ички йўллардан фойдаланган ҳолда далалар ўртасида ҳаракатланиши сабабли таъсир сезиларли бўлмайди. Шу билан бирга, лойиҳанинг техникавий ҳаракати натижасида аҳоли саломатлиги ва хавфсизлиги учун хавфларни камайтириш учун Операцион КБР ишлаб чиқилади.

Қурилиш учун тавсия этилаётган юмшатиш чоралари фойдаланишни бекор қилиш даврида ҳам қўлланилади. Бироқ, келажакдаги билимлар ва энг яхши амалиётга асосланган юмшатиш келажакда фойдаланишни тўхтатиш бўйича ҳар қандай батафсил режанинг бир қисми сифатида тавсия қилиниши кутилмоқда.

3.7 Шовқин ва тебраниш

Лойиҳанинг қурилиши ва эксплуатацияси пайтида шовқин ва тебранишнинг таъсири турли манбалардан келиб чиқади, шу жумладан ишлайдиган қурилиш ва қишлоқ хўжалиги машиналари, пахта толалари, уруғлари ва чиқиндиларини ажратиш учун занжирлар ишлаши, шунингдек пахта уруғларини сақлаш ишлари олиб борилиши, керак бўлади. Сирдарё вилоятида режалаштирилган пахта тозалаш заводининг яқин қўшни жамоалар сингари сезгир ретсепторларга нисбатан узоқроқ жойлашганлигини ҳисобга олсак, шовқиннинг потенциал таъсири сезиларли бўлмайди.

3.8 Иқлим ўзгаришига чидамлик

Об-ҳавонинг ўзгариши натижасида юзага келиши мумкин бўлган хатарларни баҳолаш учун қуйидаги ҳаракатлар тавсия этилади:

- Лойиҳа дизайнига киритилган мослашув чоралари, масалан, инноватсион / такомиллаштиришларни киритиш учун потенциал суғориш самарадорлиги
- Юқори ҳарорат, қурғоқчилик ва экстремал об-ҳаво / хавфларга бўлган заифликни тушуниш учун жой даражасида тадқиқотлар / ташрифлар ва томонларнинг ўзаро таъсири.
- Иқлим ўзгариши кутилаётган ўзгаришларга чидамлилигини тушуниш учун тавсия этилган экин навлари устида ишлаш
- Юқори даражада чидамликка эга бўлган қандай алтернатив экин навлари мавжуд бўлиши мумкинлиги ва ўзгарувчан иқлим шароитида қандай тез фойдаланиш мумкинлиги тўғрисида тадқиқотлар.

Лойиҳа маҳаллий ҳокимият органлари, режалаштирувчилар ва сармоядорлар билан лойиҳа майдонларининг иқлим билан боғлиқ хавфларга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган сув тўпланишини ривожлантириш бўйича кенгроқ режаларни тушуниш учун жалб қилинади. Сувга бўлган эҳтиёж (маҳаллий ёки юқоридаги оқим) учун рақобатлашиши мумкин бўлган муқобил иқтисодий фаолият

бўйича таклифлар, хавф-хатарларга чидамлилигини оширадиган транспорт тармоқларини такомиллаштириш бўйича таклифлар ва бошқалар бериб борилади.

3.9 Маданий мерос

Маълум бўлган маданий мерос хусусиятларидан 200 м масофада бирон бир лойиҳа инфратузилмаси ёки қурилиш ишлари амалга оширилмайди ва шу сабабли маълум маданий мерос объектларига бевосита таъсир кўрсатилмайди. Олдин очилмаган археологик қолдиқларни (кўмилган археология) лойиҳанинг амалга ошириладиган жойларида тайёргарлик ишлари олиб борилиши таъсир қилиши мумкин. Шу билан бирга, шудгорлаш чуқурлиги тупроқнинг юқори қатлами сатҳидан 60 см ни ташкил қилади ва шунинг учун кўмилган археологик ёки одам қолдиқлари учун хавфлар унчалик катта бўлмайди.

Таклиф этилаётган лойиҳанинг ишлаши ҳар қандай маълум бўлган ёки номаълум бўлган археологик қолдиқларга ва артефактларга таъсир қилиши мумкин эмас, чунки улар мавжуд бўлса, улар қурилиш даврида бузилиб кетган ва йўқ қилинган. Шунинг учун таъсир аҳамиятсиз деб ҳисобланади.

Лойиҳани амалга ошириш жараёнида аниқланмаган археологик топилмалар ёки хусусиятлар аниқланган тақдирда, ишларни тўхтатиш ва қолдиқларнинг археологик потенциалини баҳолашга имкон берадиган фавқулдда вазият тартиби жорий этилади. "Имкониятни топиш процедураси" (ҚАМБР) дастурига киритилади. Агар дафн қилинган археологик қолдиқлар муҳим аҳамиятга эга бўлса, унда зарарни энгиллаштирадиган тизим ўрнатилади. Бунга қолдиқларни ҳимоя қилиш ёки қолдиқларни қазиш ва қайд қилиш тизими кириши мумкин.

4 Таклиф қилинган мониторинг ва ҳисобот

4.1 Умумий нуқтаи назар.

Лойиҳанинг экологик, саломатлик ва хавфсизлик, қонунчилик ва кредит агентликларининг ижтимоий талабларига мувофиқлигини таъминлаш учун лойиҳанинг Атроф-муҳит ва ижтимоий бошқарув режаси (АМИБР) ишлаб чиқилган. АМИБР атроф-муҳит ва ижтимоий юмшатиш чора-тадбирларининг қисқача рўйхатини ва лойиҳани амалга ошириш давридаги мониторинг талабларини тақдим этади. Таклиф этилаётган мониторинг чоралари тўғрисида қисқача маълумот куйида келтирилган.

4.2 Ижтимоий масалалар

ЕТТБ ва ХМК стандартлари А тоифасидаги барча лойиҳалар ёки сезиларли таъсир кўрсатадиган лойиҳаларнинг ички мониторингини ва ташқи ёки мустақил мониторингини талаб қилади. Мониторинг бўйича ҳисоботлар компания томонидан ишлаб чиқариш / қуриш даврида ҳар уч ойда, ҳар икки йилда биринчи уч йил давомида ва ишлашнинг тўртинчи йилидан бошлаб ҳар йили ошқор қилинади.

Бола ва мажбурий меҳнат муаммолари билан боғлиқ ҳолда, Ўзбекистоннинг пахта соҳаси билан тарихан боғлиқ бўлиб, лойиҳанинг ички ва ташқи назорати (шу жумладан фермерлар назорати) талаб қилинади. Шу сабабли, лойиҳа учинчи томон мониторингида фаол иштирок этади ва инспекторлар ва кузатувчиларни ўзларининг жойларига аудит ўтказиш учун таклиф қилади.

Касбий соғлиқ ва хавфсизлик режаси ва тартиб-қоидаларига қатъий риоя қилинади ва тез-тез текширилади. Мониторинг тизими самарали бўлиши учун қоидабузарликлар ва бузилишлар ҳақида огоҳлантириш тизими яратилади ва жорий этилади. Лойиҳанинг мақсади лойиҳа ишчилари орасидаги бахтсиз ҳодисалар, айниқса иш вақтининг йўқолиши, ногиронлик ва ҳатто ўлимга олиб келадиган бахтсиз ҳодисалар сонини нол даражагача камайтиришга қаратилган.

Қурилиш босқичида ва ундан фойдаланиш пайтида (иложи бўлса) Компания ва учинчи шахслар томонидан камайтириш ва кучайтириш чораларини кузатиш ва қайд этиш бўйича куйидаги ҳаракатлар таклиф этилади:

- Ўтказиб юборилган ТҚЖларда ишлайдиган одамлар ва уларнинг лойиҳадан олдинги ҳолати, шу жумладан, қайси қишлоқда эканлиги, миллати, жинси, ёши, ишга кириш ва тугаш санаси тўғрисидаги маълумотлар қайд қилинади. Иш жойлари ва таъминот занжири имкониятлари тавсифларининг нусхалари файлда сақланади
- Дастурда ўқитиш, сертификатлар олиш ва натижада юқори малакали дастур асосида иш билан таъминланганлар сони қайд қилинади
- Агар керак бўлса, қисқариш таъсирига учраган одамларнинг ёзувлари (шунингдек қисқариш жараёни билан боғлиқ бошқа маълумотлар, таъсирлар ва режалар) сақланади.
- Ишчилар ўзларининг шартномаларини ва Ишчилар ахлоқ кодексини олганликларини ва тушунганликларини кўрсатадиган имзолар рўйхати
- Шикоятлар ишчиларнинг шикоят қилиш механизми орқали қабул қилинади ва қайд этилади ва журнал ҳар ой тақдорланиб турадиган муаммоларни олдини олиш учун қандай чоралар кўриш мумкинлигини аниқлаш учун компаниянинг кадрлар бўлими томонидан кўриб чиқилади.
- Ер сотиб олиш билан боғлиқ шикоятлар ва турмуш тарзини тиклаш бўйича шикоятлар ТТР шикоят механизми орқали олинади ва қайд этилади ва журнал ҳар ойда Жамият билан алоқа қилиш бўйича мутахассис (ЖБАҚМ) томонидан ҳар ойда раҳбариятга ҳисобот бериб борилади.
- ИХС бўйича ўқув ёзувлари сақланади, айниқса:

- ИХС бўйича машғулотлар ва хавфли иш машғулотлари
- Қўриқчилар
- Асбоблар қутиси бўйича музокаралар
- ОИВ / ОИТС ҳақида хабардорлик бўйича сессиялар
- Фавқулодда машқлар.
- Лойиҳа ходимларининг соғлиғи ва хавфсизлигини назорат қилиш учун авариялар, бахтсиз ҳолатлар ва касалликлар журналлари юритилади
- Лойиҳа ишчилари учун ОИТВ / ОИТС синовлари, тиббий натижалар, касбий жароҳатлар ёки касалликлар каби шахсий маълумотларнинг сақланиши мумкин. Ушбу ёзувлар йиғилиб йиғилади ва ташқи томонлар томонидан кўриб чиқиш учун номаълум бўлади
- ИХС муаммолари ва ШХВ мувофиқлигини доимий равишда мониторинг қилиш амалга оширилади ва қайд қилинади
- Лойиҳада манфаатдор томонлар, маҳаллий / халқаро НТ, маҳаллий ҳукумат ва Лойиҳанинг манфаатдор томонларининг иштирокида ва пахта ишлаб чиқаришда болалар ва мажбурий меҳнатнинг хавфлилиги бўйича йиллик мониторинг ва Халқаро кредиторларга ҳисобот берилади.
- Ўрим-йиғим-терим пайтида ХМТ томонидан кузатув миссиялари билан ҳамкорлик қилинади.
- Кредит шартномалари бўйича мажбурий ҳисоботнинг таркибий қисми сифатида болалар ва мажбурий меҳнатни занжири бўйича йиллик ҳисобот берилади.
- Ҳар бир ишчи учун шахсий ҳужжатлар сақланади ва авария ёки фавқулодда ҳолатларда қариндошлар билан боғланиш маълумотлари, ижтимоий ҳимоя рақами, шахсий гувоҳнома нусхаси, сертификат ва малака, ички ва ташқи машғулотлар, ёзувлар, ўтмишдаги зўравонлик ҳолатлари / хавфсизлик ходимлари учун судланганлик каби маълумотлар бериб ўтилади.
- Иш ҳақи тўғрисидаги ёзувлар сақланади
- Хавфсизлик ёзувлари ишчилар бўлмаган шахслар томонидан лойиҳа майдонларига киришлар ва хавфсизлик ёки хавфсизлик ходимларига тегишли ҳар қандай ҳодисалар қайд қилинади.
- Ҳамжамиятнинг шикоятлари қабул қилинади ва қайд этилади, чунки ХЖҚР доирасида тавсифланган ва ХЖҚР доирасида батафсил кўриб чиқилган ҳамжамиятнинг шикоятлар механизми кенг тарқалган ёки такрорланадиган муаммоларни аниқлаш учун таҳлил ўтказилади. Келгусида такрорланишнинг олдини олиш учун сабаблар ва хатти-ҳаракатларни ҳал қилиш учун компания раҳбарияти ва пудратчилар билан ушбу муаммолар изчил олиб борилади.
- Хавфсизлик хизматига қарши шикоятларни текшириш учун ЖБАҚМ жамоатчилигининг шикоятлари мониторинги ўтказилади. Агар керак бўлса, улар тегишли идораларда кўриб чиқилади
- Лойиҳа ТТР лойиҳаси доирасидаги музокаралар, маслаҳатлашувлар ва тадбирлар ҳужжатлаштирилади ва ЕТТБ АОТ5 ва ХМК АОС5га мувофиқлигини намойиш қилиш учун сақланади. Барча мониторинг ва ҳисобот ТТР асбобида батафсил кўриб чиқилади.
- Ишлаб чиқариш даврида йиллик ижтимоий жавобгарлик тўғрисидаги ҳисобот

Юқоридагиларнинг барчаси қурилиш ва эксплуатация босқичларида доимий равишда компаниянинг АМСХ менежерлари ва уларнинг жамоалари томонидан кузатилиб борилади. Қурилиш даврида компания раҳбариятига атроф-муҳит, соғлиқ ва хавфсизлик бўйича ойлик ҳисоботлар тақдим этилади ва зарур бўлганда ташқи кузатувчилар ва аудиторларга тақдим этилади. Йиллик ҳисоботнинг ишлаши дастлабки уч йил давомида ишлашнинг тўртинчи йилдан бошлаб камайиши мумкин.

4.3 Экологик муаммолар

4.3.1 Ҳавонинг сифати

Стационар манбалардан ифлосланиш миқдорининг миқдорий мониторинги ва ёқилғи сарфини (табiiй газ, дизел, бензин) ҳисобга олиниши керак.

Пахта тозалаш даври ва иситиш мавсуми давомида, зарарли таъсирни аниқлаш ва чиқиндиларни камайтириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш учун, пахта тозалаш заводи майдонларида ҳаво сифатини доимий равишда кузатиб бориш керак.

4.3.2 Тупроқ ва тупроқнинг ҳолати

Лойиҳанинг барча жиҳатлари ва босқичлари учун тупроққа асосий таъсир ифлосланиш ҳисобланади. Бу, айниқса қурилишнинг эрта босқичида, эрнинг бузилиши, оқиши ва тўкилиш эҳтимоли кўпроқ бўлганида ва ўғитлар, дефолиантлар ва пеститсидларни сақлаш ва қўллаш пайтида фойдаланиш даврида муҳимдир.

Лойиҳа томонидан ишлатиладиган барча ўғитлар, пеститсидлар, дефолиантлар, мойлар, ёқилғи ва бошқа хавфли материалларни ҳисобга олиш бўйича батафсил қайдлар юритилиши керак. Ўсимликларни парвариш қилиш воситаларини қўллаш ставкалари талаблар бўйича назорат қилинади ва қайта кўриб чиқилади ва ортиқча фойдаланишнинг олдини олиш учун режалар тузилади. Хавфли материаллар ва чиқиндилар билан ишлов бериш ва йўқ қилиш, хавфли чиқиндилар ва материаллар оқими хавфсизлик талабларига мувофиқ ишлов берилишини таъминлаш учун мониторинг қилинади ва хабар қилинади.

Тупроқ ва дренаж сувлари мониторинги режаси тупроқ ва дренаж сувлари сифатини назорат қилиш ва ифлосланишни олдини олиш учун ишлаб чиқилиши керак.

4.3.3 Сув манбалари ва сувнинг сифати

Технология ва кўрсатмаларга аниқ риоя қилиш, ўғитлар ва пеститсидлар эритмаларини тайёрлаш ва қўллашнинг сифатини назорат қилиш ва батафсил қайд қилиш ушбу кимёвий моддаларни ҳаддан ташқари ишлатилишини ва дренаж сувининг ифлосланишини олдини олади. Лойиҳанинг дренаж сувлари таркибига таъсирини аниқлаш учун суғориш ва дренаж сувлари мунтазам равишда мониторинг қилиб борилади.

4.3.4 Экология ва биохилма-хиллик

Қурилиш майдончалари ва бошқа жойларда доимий равишда текшириш ўтказилади. Атроф-муҳит бўйича менежер АМЭИТБ ва АМИБР ҳисоботида киритилган тадбирларни, масалан, қўшни яшаш жойларини жисмоний шикастланишдан ёки яшаш жойлари зараркунандаларига қарши зарарли таъсирдан ҳимоя қилишни таъминлайди. Зарур бўлганда, малакали экологдан мутахассис маслаҳати сўралади.

4.3.5 Материаллар ва чиқиндиларни бошқариш

Лойиҳани қуриш учун материаллар ва чиқиндиларни қайта ишлаш ва йўқ қилиш устидан назорат пудратчи томонидан амалга оширилади. Лойиҳани амалга ошириш босқичида материаллар ва чиқиндиларни қайта ишлаш ва утилизатсия қилиш мониторинги компания томонидан ишлаб чиқариш жараёни ва чиқиндилар ҳажмини ҳисобга олган ҳолда, лойиҳалаш босқичида аниқ ҳисоблаб чиқилиши, ваколатли органлар томонидан тасдиқланиши шарти билан амалга оширилади.

4.3.6 Йўл ва транспорт

Йўл-транспорт ҳодисаларининг миллий талабларга мувофиқлиги бўйича стандарт мониторинг олиб борилади. Махсус мониторинг талаб қилинмайди.

4.3.7 Шовқин ва тебраниш

Операцион шовқин даражасини доимий равишда назорат қилиш Денов жамиятидаги энг яқин сезгир ретсепторларда, тозалаш пункти чегарасидан 116 м шимолда ва иш жойларида ҳар қандай таъсирнинг олдини олиш учун амалга оширилади.

4.3.8 Иссиқхона газлари

Иссиқлик газлари чиқиндиларини баҳолаш ва ҳисобот ҳар йили лойиҳа учун ёқилғи ва ўғитлардан фойдаланиш тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланиб ўтказилади.

4.3.9 Маданий мерос

Ҳозиргача махсус мониторинг талаб қилинмайди.

5 Лойиҳа ҳақида қўшимча маълумотни қаердан топсам бўлади?

Лойиҳа тўғрисида маълумот қуйидаги веб-сайт орқали (www.indorama-agro.com) ва қуйидаги жадвалда келтирилган маҳаллий ҳамжамиятларда мавжуд.

Қуйидаги АМЭИТБ ҳужжатлари лойиҳалари ошкор қилинди ва нашр қилинди ва улар билан алоқа қилиш бўйича мутахассисларнинг сўровига биноан қуйида келтирилган алоқа маълумотлари орқали фойдаланиш мумкин.

- АМЭИТБ нинг қамрови тўғрисидаги ҳисобот
- Амалдаги халқаро талабларга мувофиқ тайёрланган АМЭИТБ ҳисоботи лойиҳаси:
  - I жилд: Техник бўлмаган хулоса (ушбу ҳужжат)
  - II жилд: Таъсирни баҳолаш
  - III жилд: Иловалар ва ёрдамчи ҳужжатлар
  - IV жилд: Атроф-муҳит ва ижтимоий бошқарув режаси
- Ҳиссадорларни жалб қилиш режаси
- Яшаш тарзини тиклаш режаси.

Ушбу ҳужжатларнинг босма нусхалари компаниянинг офисларида, Касби, Нишон, Сардоба ва Оқолтин туман ҳокимиятларида ва маҳаллалар орқали қуйидаги аҳоли пунктларида тақдим этилади:

Қашқадарё вилояти		Сирдарё вилояти	
Касби тумани	Нишон тумани	Сардоба тумани	Оқолтин тумани
Чулкувар КФЙ	А. Кодирий КФЙ	Бирлик МФЙ	А. Навоий МФЙ
Денов КФЙ	Балхияк МФЙ Катта Анхор	Дустлик МФЙ	Ахиллик МФЙ
Фазли МФЙ	Истикбол МФЙ	Курғонтепа МФЙ	Дустлик МФЙ
Жаркуча МФЙ	Каптари МФЙ	Ота Юрт МФЙ	Куркам Диёр МФЙ
Камаша МФЙ	Куксой МФЙ	Ёртдош МФЙ	Саховат МФЙ
Кхужаки МФЙ	Ойдин МФЙ		Шодлик МФЙ
Мушкоки МФЙ	Кирккулоч КФЙ		
Назартепа МФЙ	Ширинобод МФЙ		
Нуробод МФЙ	Янгиобод МФЙ		
Пахтакор КФЙ			

Халқаро талабларга мувофиқ АМЭИТБ ҳужжатлари 60 кун давомида ошкор қилинади. Компания лойиҳа манфаатдор томонларнинг шарҳларини тўплайди. Тўпланган шарҳлар АМЭИТБ якуний ҳисоботида кўриб чиқилади, улар 60 кунлик ошкор қилиш даври охирида эълон қилинади ва оммага эълон қилинади. Шарҳ майдончалари ва шикоят шакллари юқорида санаб ўтилган ҳар бир жамоада (маҳаллалар орқали) мавжуд бўлади.

Лойиҳа икки лойиҳа ҳудудидаги жамоалар билан алоқа ўрнатиш ва алоқа қилиш учун жавоб берадиган икки жамоатчилик билан алоқа қилиш бўйича мутахассисларни аниқлади. Лойиҳанинг ЖБАҚМлари АМЭИТБ ҳисоботи лойиҳаси бўйича шарҳларни тўплайдилар. Агар сизда бирон бир савол / шарҳ бўлса, ЖБАҚМ лойиҳаси билан боғланинг:

ЖБАҚМ ўз минтақаларида лойиҳани режалаштириш, қуриш ва эксплуатация қилиш жараёнида жамоатчиликнинг шикоятларини йўналтиради ва бошқаради. ЖБАҚМ, шунингдек, жамоат йиғилишларида қатнашади ва ёзиб олади ва зарар кўрган жамоалар билан алоқа ўрнатади.

Боғланишлар	Қашқадарё вилоятида лойиҳа ЖБАҚМ	Сирдарё вилоятида лойиҳа ЖБАҚМ
Компания:	ХК Индорама Агро, Қашқадарё бўлими	ХК Индорама Агро, Сирдарё бўлими
Номи:	Равшан Таджиев	Жасур Хусанходжаев
Тел.:	+998905066863	+998998212000
Эмаил:	rtadjiev@indorama.uz	jkhushankhodjaev@indorama.uz

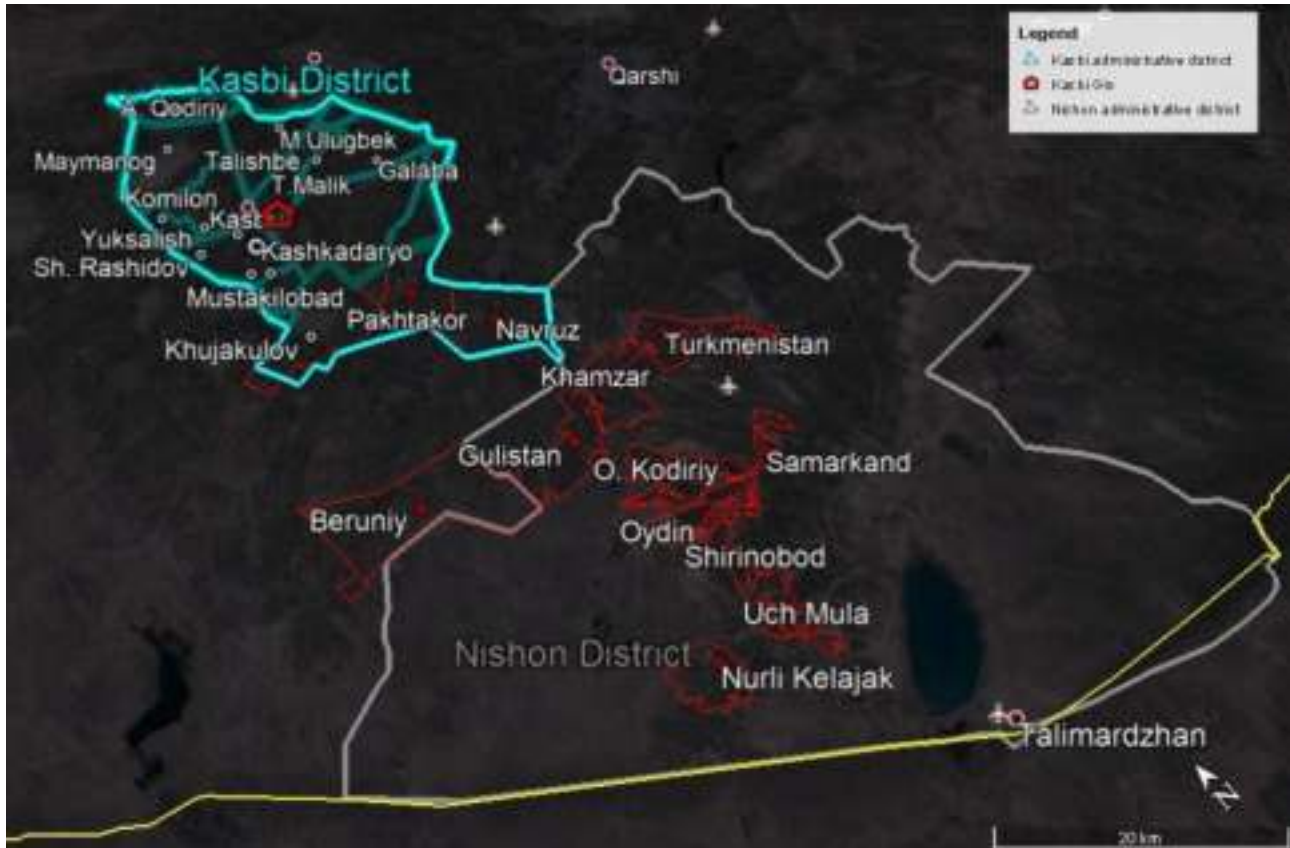
Иловалар

А. Хариталар

34

A. Хариталар

A.1.2 Қашқадарё вилоятидаги лойиҳа майдони

A.1.3 Сирдарё вилоятидаги лойиҳа майдони

